

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

**VÝVOJ PLODNOSTI A DOSTUPNOSTI PŘEDŠKOLNÍ PÉČE
O DĚTI V ČR OD 90. LET**

THE DEVELOPMENT OF FERTILITY AND ACCESSIBILITY OF
PRE-SCHOOL CHILDCARE IN THE CZECH REPUBLIC SINCE 1990s

Bakalářská práce

Gabriela Kociánová

2014

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Olga Sivková, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 10. 5. 2014

Podpis

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce RNDr. Olze Sivkové, Ph.D. za její cenné rady a komentáře, které mi ochotně poskytla a také za vynaložený čas, který mi věnovala. Dále děkuji své rodině za podporu během celého studia.

Vývoj plodnosti a dostupnosti předškolní péče o děti v ČR od 90. let

Abstrakt

Hlavním cílem této bakalářské práce je analyzovat a zhodnotit vývoj plodnosti a dostupnosti předškolních zařízení péče o děti v České republice po roce 1990 do současnosti. Vývoj intenzity plodnosti v průběhu sledovaného období koresponduje s vývojem dostupnosti péče o děti jen částečně. V otázce předškolní péče o děti ve věku do dvou let vývoj počtu jeselských zařízení neodpovídal vývoji úrovně plodnosti, jesle byly v průběhu 90. let zavírány především kvůli odlišné rodinné politice a odmítavým postojům veřejnosti. Dostupnost předškolní péče o děti ve věku 3 až 5 let více koresponduje s vývojem úrovně plodnosti, ovšem po zvýšení úrovně plodnosti po roce 1999 nebyla včasně zajištěna dostatečná kapacita odpovídající zvýšené poptávce. Podle stanovených modelů založených na nejnovější projekci ČSÚ je dalším cílem odhadnout adekvátní počet předškolních zařízení a zmapovat prostor pro zlepšení dostupnosti a kvality zařízení předškolní péče o děti dle evropských standardů. Stanovené modely ukazují, že předškolní péče o děti dle evropských standardů převyšuje kapacity současné předškolní péči o děti v ČR.

Klíčová slova: plodnost, předškolní péče o děti, populační politika, Česká republika

The development of fertility and accessibility of pre-school childcare in the Czech Republic since the 1990s

Abstract

The main aim of this thesis is to analyze and evaluate the development of fertility and accessibility of pre-school childcare facilities in the Czech Republic since the 1990s. The intensity of fertility during the reporting period corresponds with the development of accessibility of childcare only partially. Firstly, the development of fertility does not match with the accessibility of nurseries, which were closed in the 1990s primarily due to different family policies and negative public attitudes towards nurseries. The availability of pre-school care for children aged 3-5 years parallels better with the level of fertility. However, the increase in fertility after 1999 did not provide sufficient capacity for the increasing demand for pre-school childcare in time. According to created models based on the latest projections by ČSÚ the next goal is to estimate the appropriate number of nurseries and preschools and map the area to improve the availability and quality of pre-school childcare in line with the European standards. The set of models indicate that pre-school childcare by European standards exceeds the capacity of the existing pre-school childcare in the Czech Republic.

Key words: fertility, pre-school childcare, population politics, the Czech Republic

OBSAH

Přehled použitých zkratk	6
Seznam obrázků	7
Seznam tabulek	8
Úvod	9
Data	11
Přehled relevantní literatury	13
Metody	15
Populační vývoj ČR se zaměřením na plodnost	18
5.1 Pohlavně věková struktura obyvatelstva	18
5.2 Vývoj úrovně plodnosti.....	21
5.3 Diferenční plodnost.....	27
Předškolní péče o děti v ČR	35
6.1 Předškolní péče o děti v rámci rodinné politiky.....	35
6.2 Postoje veřejnosti k předškolní péči o děti.....	36
6.3 Dostupnost předškolní péče o děti v ČR od 90. let	40
6.4 Modely počtu předškolních zařízení	44
6.5 Diskuse k tématu předškolní péče.....	47
Závěr	49
Seznam použité literatury	51
Seznam použitých datových zdrojů	54
Příloha	56

PŘEHLED POUŽITÝCH ZKRATEK

ČR	Česká republika
ČSÚ	Český statistický úřad
EU	Evropská unie
HFD	Human Fertility Database
MŠ	mateřské školy
MŠMT ČR	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky
ÚZIS	Ústav zdravotnických informací a statistiky
VÚPSV	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1:	Struktura obyvatelstva ČR podle pohlaví a věku v letech 1990 a 2012	19
Obr. 2:	Počet živě narozených a úhrnná plodnost, ČR, 1990-2012	22
Obr. 3:	Srovnání vývoje úhrnné plodnosti (úp) a úhrnné plodnosti zohledňující časování (adjTFR), ČR, 1990-2010.....	24
Obr. 4:	Vývoj úhrnné plodnosti a konečné plodnosti, ČR, 1970-2012	25
Obr. 5:	Míry plodnosti podle věku matky, ČR, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010.....	25
Obr. 6:	Průměrný věk matky při narození dítěte podle pořadí, ČR, 1990-2012	26
Obr. 7:	Počet dětí podle věkových skupin 0-2 a 3-5 let, ČR, 1990-2012.....	27
Obr. 8:	Podíl živě narozených dětí podle vzdělání, ČR, 1990-2012	28
Obr. 9:	Podíl dětí narozených mimo manželství, ČR, 1990-2012	29
Obr. 10:	Úhrnná manželská a mimomanželská plodnost, ČR, 1990-2012	29
Obr. 11:	Redukované míry plodnosti svobodných žen, ČR, 1992-2012.....	30
Obr. 12:	Redukované míry plodnosti vdaných žen, ČR, 1992-2012	31
Obr. 13:	Redukované míry plodnosti rozvedených žen, ČR, 1992-2012.....	32
Obr. 14:	Vývoj úhrnné plodnosti podle prvního, druhého, třetího, čtvrtého a pátého pořadí v ČR v letech 1990-2012	33
Obr. 15:	Pravděpodobnost zvětšování rodiny, ČR, 1990-2012.....	33
Obr. 16:	Zaměstnanost matek s dětmi mladšími 3 let a úhrnná plodnost za vybrané země, 2009	38
Obr. 17:	Zaměstnanost matek s dětmi ve věku 3-5 let a úhrnná plodnost za vybrané země, 2009	38
Obr. 18:	Měly by ženy pracovat, pokud mají dítě předškolního věku	39
Obr. 19:	Předškolní dítě trpí, pokud matka pracuje	39
Obr. 20:	Počet jeslí a míst v jeslích, ČR, 1990-2012	41
Obr. 21:	Počet MŠ a počet tříd v MŠ, ČR, 1989/90-2012/13	41
Obr. 22:	Míra účasti na předškolním vzdělávání, ČR, 1990-2012.....	42
Obr. 23:	Míra účasti na předškolním vzdělávání podle věku, ČR, 1996/97-2012/13	43
Obr. 24:	Podíl věkových skupin na počtu dětí v MŠ, ČR, 1996/97-2012/13.....	43
Obr. 25:	Vývoj počtu dětí dle střední varianty projekce ČSÚ v České republice, 2013-2100 ..	45
Obr. 26:	Srovnání modelů budoucího vývoje počtu zařízení jeselské péče, ČR, 2013-2100	46
Obr. 27:	Srovnání modelů budoucího vývoje počtu zařízení mateřských škol, ČR, 2013-2100.....	47

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Podíl žen podle hlavních věkových skupin v %, ČR (k 1. 7.)	19
Tab. 2: Dětská úmrtnost a mrtvorozenost v ČR, 1990-2012.....	21
Tab. 3: Základní parametry projekce obyvatelstva ČSÚ	45

Kapitola 1

Úvod

Cílem této bakalářské práce je analyzovat a zhodnotit vývoj plodnosti a dostupnosti předškolních zařízení péče o děti v České republice po roce 1990 do současnosti. Dále podle stanovených modelů založených na nejnovější projekci ČSÚ odhadnout adekvátní počet předškolních zařízení a zmapovat prostor pro zlepšení dostupnosti a kvality zařízení předškolní péče o děti dle evropských standardů. Téma této práce je v současnosti velmi aktuální a diskutované jak ve společnosti, tak mezi vědci i politiky, protože v posledních letech bylo pro rodiče problematické umístit dítě předškolního věku do mateřské školy. Tento problém vznikl v návaznosti na zvýšení úrovně plodnosti, kdy mnozí zřizovatelé mateřských škol nebyli schopni reagovat na zvýšenou poptávku po těchto službách. Navíc Evropská komise v roce 2002 stanovila tzv. Barcelonské cíle, které za účelem zvýšení zaměstnanosti žen, deklarují, aby členské státy EU zajistily institucionální denní péči pro 33 % dětí do tří let věku a pro 90 % dětí ve věku 3-5 let do roku 2010 (European Commission, 2013). Toto stanovisko EU pak rozpoutalo debatu o jeselské péči o děti v České republice.

Mezi základní výzkumné otázky této práce patří; jaký byl vývoj plodnosti a dostupnosti předškolní péče o děti v ČR od 90. let, zda koresponduje vývoj plodnosti s adekvátním počtem míst pro děti v předškolních zařízeních, zda je v současnosti dostatek míst pro děti příslušného věku, jaký bude dle prognóz ČSÚ budoucí vývoj plodnosti a kolik předškolních zařízení budoucímu vývoji odpovídá a jaký by byl vývoj dostupnosti předškolní péče při současných podmínkách v ČR a v dalších modelových situacích? Který model nejlépe odpovídá realitě, který by naopak poskytl kvalitní péči dle evropských standardů?

První hypotéza pak zní: vývoj plodnosti po roce 1990 odráží vývoj dostupnosti předškolní péče o děti v České republice. Tato hypotéza vychází z idealizované představy ideálního stavu fungování státu v otázce předškolní péče o děti. Druhá hypotéza je postavena na základě studované literatury a tvrdí, že odhadovaný počet předškolních zařízení dle evropských standardů (Barcelonských cílů a parametry kvality švédské péče o předškolní děti) bude převyšovat odhadovaný počet zařízení dle současného stavu dostupnosti a kvality předškolní péče o děti. Barcelonské cíle byly jako parametr vybrány, jelikož stanovují, jaká by měla být ideální dostupnost předškolní péče o děti, respektive jaký podíl příslušné dětské populace by mělo na institucionální denní péči dosáhnout. Parametry kvality jsou pak založeny na švédském vzoru předškolní péče o děti, protože péče o děti ve Švédsku je dobře dostupná, využívá ji většina rodin, což je patrné i na vysoké zaměstnanosti matek na trhu práce, a průměrný počet dětí ve třídách je malý, přičemž pečovatelé mají vysokoškolské vzdělání v oblasti předškolní pedagogiky. Dle odborné literatury se jedná o jednu ze zemí Evropy s nejkvalitnější péčí o děti od jednoho roku věku.

V prvních třech kapitolách této práce bude obrácena pozornost k datovým zdrojům potřebným k analýze dané problematiky, k relevantní literatuře zabývající se vývojem plodnosti a předškolní péčí o děti, ať se již jedná o jesle či mateřské školy a k metodám, které byly použity. Pátá kapitola zahrnuje analýzu vývoje plodnosti od roku 1990 s popisem struktury

obyvatelstva a analýzou diferenční plodnosti. Jsou také představeny hlavní teoretické koncepty nízké úrovně plodnosti. Šestá kapitola je zaměřena na předškolní péči o děti v ČR, nejprve se zhodnotí rodinná politika v dané oblasti po roce 1990, následovat budou postoje veřejnosti převzaté z výzkumů veřejného mínění provedené v posledních letech sledovaného období. Dále je zmapována dostupnost předškolní péče a jsou představeny modely počtu předškolních zařízení. V neposlední řadě jsou shrnuty a diskutovány hlavní témata problematiky dostupnosti péče o děti předškolního věku a možné budoucí změny v předškolní péči o děti.

Kapitola 2

Data

Data, která jsou v této práci použita, pocházejí z několika zdrojů, pro účely jejich popisu se nejprve tato kapitola zaměří na demografická data a dále pak na data zabývající se školskou statistikou. Hlavní demografické datové zdroje vycházejí z běžné evidence obyvatelstva, v letech, kdy proběhla sčítání lidu, jsou pak data z běžné evidence doplněny o aktuální data ze sčítání, na které se dále navazuje za pomoci bilančních rovnic daty z běžné evidence obyvatelstva. Z územního hlediska jsou data i z let před rokem 1993 publikována výhradně za Českou republiku.

Časové řady, jež se týkají plodnosti, byly čerpány z *Demografické příručky 2012* (ČSÚ, 2013a). Dále byly použity data z *Demografických ročenek České republiky* z let 1990-2012, respektive *Pohybu obyvatelstva*, jak byly publikace nazývány do roku 2005 (ČSÚ, 2013c). Z těchto publikací ČSÚ byly čerpány data za počet obyvatel dle jednotek věku, pro získání údajů o počtu obyvatel ve věkových skupinách 0-2 a 3-5 let a další údaje klíčové pro analýzu plodnosti. Pro získání ucelených údajů za roky 1990-2012 bylo nezbytné data z jednotlivých ročenek shromáždit do časových řad. Za účelem získání dalších klíčových údajů byla použita také databáze Human Fertility Database (HFD, 2014) a publikace *Demografická ročenka krajů 1991-2003 a 2003 až 2012* (ČSÚ, 2013e). V období mezi jednotlivými sčítáními lidu jsou data o počtu obyvatel v ČR odhadována v Human Fertility Database s jinými parametry migrace než jsou odhadována bilančními rovnicemi Českým statistickým úřadem. Z těchto důvodů se v datech z HFD mohou vyskytovat drobné rozdíly a nesrovnalosti s daty pocházejícími z ČSÚ (Zeman, 2013), nicméně i přes upravenou a odlišnou metodiku lze data považovat za srovnatelné. Část dat pro analýzu diferenční plodnosti podle vzdělání a pořadí narození, pak byla přejata z publikace *Porodnost a plodnost 2006 až 2010* (ČSÚ, 2011) z důvodu ucelenosti časových řad, data za dřívější roky byla získána z *Pohybu obyvatelstva* příslušných let (ČSÚ, 2013c). Problémem kvality dat je změna definice obyvatelstva ČR z roku 2001, od kdy jsou za obyvatele považováni (a ve statistikách zaznamenáváni) i cizinci s pobytočným vízem nad 90 dnů (tzv. dlouhodobé vízum) nebo s povolením k dlouhodobému pobytu. Navíc od 1. 5. 2004 jsou evidováni v obyvatelstvu ČR také občané zemí EU s přechodným pobytem na území ČR a občané třetích zemí s dlouhodobým pobytem. Od roku 2005 se také změnila ohlašovací vnitřní i zahraniční migrace. Primární zpracování dat zajišťuje Ministerstvo vnitra a ČSÚ již pouze přebírá zpracované soubory.

Hlavními zdroji dat pro jeselskou statistiku jsou publikace *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR* (Kuchařová a kol., 2006) odkud byly čerpány údaje do roku 2002, od roku 2003 jsou tyto údaje čerpány z publikací *Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti* z let 2003-2012 (ÚZIS, 2013). Hlavní problematiku stránkou těchto datových zdrojů, je neucelenost dat do časových řad. Počty zařízení, dětí navštěvující státem provozující jesle jsou tedy sesbírány z jednotlivých publikací a sestaveny do ucelené časové řady. Navíc se údaje zabývají pouze státem (Ministerstvem Zdravotnictví ČR) spravovaných zařízení. Data, která se zabývají mateřskými školami, pak

vychází z publikace *Česká republika od roku 1989 v číslech* (ČSÚ, 2013d) a z Databáze MŠMT (MŠMT, 2014a). Nevýhodami dat dostupných o mateřských školách jsou především změny definic v evidování těchto dat zodpovědnými institucemi. Od školního roku 1996/97 jsou evidovány i školy pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami a od školního roku 2005/06 přestávají být zahrnovány údaje o školách při zdravotnických zařízeních. Pro úplnost časové řady od roku 1989/90 až do roku 2012/13 jsou údaje z výše uvedených zdrojů spojeny do jednotné řady. Pro potřeby zhodnocení postojů veřejnosti k problematice předškolní péče o děti byly navíc použity data z International Social Survey Program. Jedná se o mezinárodní výzkum, který se uskutečňuje každý rok a v roce 2002 byl výzkum zaměřen na téma Rodina a gender. Pro srovnání bylo vybráno několik evropských zemí a byly zhodnoceny otázky související s tématem této práce (ISSP, 2013). Pro zhodnocení zaměstnanosti žen v ČR a vybraných zemích jsou navíc použity data z databáze OECD Family Database (OECD, 2014).

Mezi hlavní zdroje dat bakalářské práce, patří také *Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100*. Z této projekce byla čerpána výchozí data pro propočty modelových situací (ČSÚ, 2013b). Byla použita nízká, střední i vysoká varianta projekce k 1. 1. daného roku ve sledovaných věkových skupinách 0-2 a 3-5 let. Pro stanovení parametrů jednotlivých modelů jsou použity data z Databáze MŠMT (MŠMT, 2014a), z publikace *Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti 2012* (ÚZIS, 2013), a statistiky o švédské péči o předškolní děti Švédské národní agentury pro vzdělávání (SKOLVERKET, 2014). V neposlední řadě jsou pro modely použity parametry tzv. Barcelonských cílů Evropské komise (European Commission, 2013). Pro výpočet míry účasti na vzdělávání byly použity i data z *Demografické ročenky 2012* (ČSÚ, 2013c).

Navzdory úskalí a nesrovnalostem, které tyto datové zdroje přinášejí, jsou data relevantní a klíčové pro analýzu dané problematiky. Z těchto důvodů jsou data využívána, i přestože jistým způsobem omezují interpretaci výsledků.

Kapitola 3

Přehled relevantní literatury

Vývojem plodnosti České republiky po roce 1990 se zabývá několik primárních demografických publikací, ze kterých byly čerpány informace pro potřeby této práce. Kapitoly o porodnosti a plodnosti v České republice jsou obsaženy v publikacích *Populační vývoj České republiky 2001-2006* (Fialová a kol., 2007), *Populační vývoj České republiky 2007* (Bartoňová a kol., 2008) a *Demografická situace České republiky: Proměny a kontexty 1993-2008* (Bartoňová a kol., 2010). Na rozdíl od těchto publikací se bakalářská práce věnuje širšímu časovému pojetí, kdy je analyzována situace od počátku 90. let (podle dostupnosti třízených dat z běžné evidence) až do roku 2012. Navíc se okrajově tato práce zabývá i problematikou diferenční plodnosti podle krajů.

V roce 2011 byla na katedře Demografie a geodemografie PřF UK obhájena diplomová práce s názvem *Dostupnost zařízení předškolní péče v ČR*, jejímž hlavním cílem bylo zanalyzovat a zhodnotit služby péče o předškolní děti v ČR z pohledu demografa (Lešetická, 2011). Na základě dat z Ústavu pro informace ve vzdělávání (ÚIV) je analyzována dostupnost předškolní péče o děti se zaměřením na ČR po roce 1990. Součástí práce je i mezinárodní srovnání s vybranými evropskými státy, dále provedené dotazníkové šetření s cílem vystihnout současnou situaci v dané problematice v Praze a okolí. Navíc je zobrazen pravděpodobný budoucí vývoj počtu dětí dle prognóz ČSÚ, prognózy Burcina a Kučery z roku 2010 a prognózy RELIK a odhad početního zájmu o MŠ dle neměnných kapacit ke školnímu roku 2010/11. Na krajské úrovni je pak sledován budoucí vývoj vysokoškolsky vzdělaných žen a jejich dětí dle prognózy RELIK. Mezi hlavní závěry práce patří, fakt, že společnost a stát by se měl snažit z důvodů návratnosti nákladů vložených do vzdělávání zapojit do podpory rodinné politiky v rámci předškolní péče o děti. Oproti této bakalářské práci se v mnoha aspektech odlišuje. Zprvu, je důkladněji analyzován vývoj plodnosti i diferenční plodnosti, zadruhé, tato práce je více zaměřená i na jeselskou péči o děti, zatřetí, jsou v této práci zapojeny nové aspekty vývoje rodinné politiky a jsou mimo jiné sestaveny odlišné modely budoucího vývoje dostupnosti předškolní péče o děti.

Zásadní publikace týkající se předškolní péče o děti v ČR, které byly v této práci použity, jsou publikace *Práce a péče* (Křížková a kol., 2008) a *Péče o nejmenší: boření mýtů* (Hašková a kol., 2012). První zmiňovaná publikace je zaměřena na pracovní trh a aspekty dostupnosti péče o děti jak v mateřských školách, tak v jeslích. Dále v evropském kontextu zobrazuje propojení výše úrovně úhrnné plodnosti a dostupné předškolní péče o děti. Druhá publikace je pak výhradně zaměřená na vývoj a dostupnost jeselské péče o děti, v aspektech rodinné politiky, psychologie dítěte, postojů veřejnosti k jeselské péči o děti i poskytuje mezinárodní srovnání péče o nejmenší.

Důležitou součástí této práce pak je výzkum HR163/07 vedený Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí a především závěrečná zpráva tohoto výzkumu (VÚPS, 2008). Tento výzkum byl zaměřen na zmapování služeb v oblasti předškolní péče o děti a v mnoha aspektech danou problematiku ideálně shrnuje a poskytuje také přehledný legislativní rámec pro hlubší analýzu problematiky. Ze speciálních dat z výběrových šetření analyzuje postoje k zařízením denní péče

i shrnuje názory a postoje pracovníků v těchto zařízeních. Mapuje také finanční a hospodářské aspekty dané problematiky a představuje možnosti k odstranění překážek v rozvoji dostupnosti předškolní péče o děti. Například v otázce propojení mateřských škol a jeslí, a v otázce nerovnoměrné dostupnosti předškolních zařízení nevidí objektivní problémy ve výstavbě zařízení v místech potřeby. Dále publikace *Sít' zařízení denní péče o děti v ČR* (Kuchařová a kol., 2006) shrnuje na dostupných datech z ÚZISu, ÚIV dostupnost předškolní péče o děti, jak jeselské tak v mateřských školách do roku 2005. Navíc na základě dat z několika výběrových šetření popisuje postoje společnosti k zařízením denní péče o děti, dostupnost a kvalitu zařízení denní péče o děti i v malých obcích a finanční dostupnost těchto zařízení.

Dále v článku *Míra účasti na předškolním vzdělávání a faktory ovlivňující její regionální diferenciaci* (Hulík a kol., 2008) je pomocí faktorové a shluková analýzy rozebírána situace dostupnosti předškolní péče za rok 2007 na krajské i okresní úrovni. Jsou identifikované faktory, které hrají významnou roli při okresní i krajské diferenciaci dostupnosti mateřských škol. Hlavní faktory a výsledky jsou blíže popsány v kapitole 6.3.

Ačkoliv je práce zaměřena na situaci v České republice, nezanedbatelné množství informací k tématu poskytuje relevantní zahraniční literatura. Článek *Family Policies in the Context of Low Fertility and Social Structure* (Fent a kol., 2013) sleduje efektivnost rodinných politik v kontextu sociální struktury populace, na základě agregovaných dat je vytvořen model zohledňující vztahy mezi rodinnými politikami a sociální strukturou. Výsledky studie naznačují, že rodinné politiky mají kladný a významný dopad na úroveň plodnosti a navíc, že sociální struktura a sociální sítě mají vliv na účinnost rodinných politik. Z dat European Community Household Panel je pak vytvořena studie *The Impact of Institutions on Motherhood and Work* (Del Boca a kol., 2006) je studován vliv sociálních politik na trh práce žen s dětmi. Studie dochází k závěru, že dostupnost péče o děti předškolního věku zvyšuje zaměstnanost matek, což ovšem významně nepodporuje intenzitu plodnosti. Reflexe *Why does Sweden have such high fertility?* (Hoem, 2005) srovnává vývoj plodnosti mezi Švédskem a Německem a také jejich rodinné politiky. Mimo jiné je popsána kvalita péče o děti předškolního věku ve Švédsku, zastávání i výchovné a vzdělávací funkce oproti pouze hlídání dětí a integrovaný systém péče o děti od 1 roku až do vstupu do školních lavic.

Výše uvedená literatura shrnuje základní relevantní informace k tématu porodnosti a plodnosti v ČR po roce 1990. Předškolní péče o děti v ČR po roce 1990 byla studovaná z mnoha pohledů a všechny relevantní literární zdroje potřebné k východiskům této bakalářské práce jsou zde uvedeny. Uvedená zahraniční literatura postihuje jen část relevantních zdrojů, které byly k této problematice publikovány, ale jelikož se jedná o práci zaměřenou na Českou republiku, jsou zde uvedeny jen základní publikace.

Kapitola 4

Metody

V této bakalářské práci jsou využity základní standartní statistické a demografické metody. Hlavním ukazatelem vyjadřující intenzitu plodnosti v transversálním pohledu je úhrnná plodnost (úp), která „udává počet dětí, které by se narodily jedné ženě během reprodukčního období, kdyby se hodnoty f_x [míry plodnosti žen dle věku] neměnily zhruba 35 let“ (Kalibová, 2006, s. 28). Úhrnná plodnost je vypočtena následujícím vztahem a vyjádřena v promilích (‰):

$$\acute{u}p = \sum_{x=15}^{49} f_x = \sum_{x=15}^{49} \frac{N_x^v}{P_x^z} \times 1000$$

kde:

f_x jsou míry plodnosti žen dle věku x

N_x^v je počet živě narozených dětí ženám ve věku x

P_x^z je počet žen ve věku x , v intervalu 15-49 let (k 1. 7. daného roku)

Pro analýzu diferenční plodnosti je pak ukazatel úhrnné plodnosti modifikován podle pořadí narození dítěte, jsou také použity redukované míry plodnosti podle rodinného stavu matky, počítané k celkové populaci žen v reprodukčním věku či specifické míry plodnosti podle věku. Z výše uvedeného vzorce také vychází výpočet průměrného věku matky při narození dítěte (prvního, druhého i třetího pořadí). Dále je použit ukazatel pravděpodobnosti zvětšování rodiny, který se počítá z dat živě narozených dle pořadí i následovně:

$$a_0 = \acute{u}p^1$$

$$a_1 = \frac{\acute{u}p^2}{\acute{u}p^1}$$

$$a_2 = \frac{\acute{u}p^3}{\acute{u}p^2}$$

$$a_i = \frac{\acute{u}p^{i+1}}{\acute{u}p^i}$$

Úroveň bezdětnosti se pak vypočítá rozdílem mezi 1 a pravděpodobností bezdětné ženy mít dítě (a_0).

Konečná plodnost (kp), jež vyjadřuje průměrný počet dětí narozené jedné ženě v příslušné generaci (kohortě), za předpokladu neexistence úmrtnosti žen během celého reprodukčního období (15-49 let), se počítá jako součet specifických měr plodnosti podle ročníku narození ženy tedy generací, kohort (Kalibová, 2006). Pro potřeby této práce je použita konečná plodnost generací žen do věku 40 let, jelikož generace žen ve sledovaném období prozatím nevstoupila do věku 49 a více let.

Dalším důležitým ukazatelem použitým v této kapitole je míra účasti na předškolním vzdělávání (múv), která vyjadřuje podíl dětí navštěvujících MŠ k příslušnému počtu dětí v populaci v patřičném věku (Hulík, 2008). Tento ukazatel je vyjádřen v procentech následujícím vztahem:

$$múv = \frac{D_{x,MŠ}}{P_x} = \frac{D_{MŠ}}{P_{3-5}} \times 100$$

kde:

$D_{x, MŠ}$ je počet dětí navštěvující mateřské školy v daném školním roce dle věku x, resp. ve věku 3-5 let

P_x je počet osob ve věku x v populaci k 31. 12. daného roku, resp. ve věku 3-5 let

Za účelem zjistit kolik zařízení předškolní péče o děti by odpovídalo budoucímu vývoji plodnosti za současných podmínek, za podmínek dostupnosti péče o předškolní děti dle evropských standardů a za podmínek kvalitní evropské péče a dostupnosti, byly pro účely této práce sestaveny tři základní modelové situace.

První modelová situace (M1), která by mohla být popsána jako situace s ideální dostupností a kvalitou péče o předškolní děti, se opírá o parametry Barcelonských cílů a švédské péče o předškolní děti. Barcelonské cíle, které byly stanoveny v roce 2002, tvrdí, že do roku 2010 by ve všech státech EU měla být zajištěna péče pro 33 % dětí do věku tří let a pro 90 % dětí od tří do pěti let, z důvodů snahy o zvýšení zaměstnanosti žen (European Commission, 2013). Jako indikátor kvality předškolní péče o děti bylo zvoleno Švédsko, které bývá v literatuře označováno jako jedna ze zemí s vysoce kvalitní péčí o děti předškolního věku a kde navíc velký podíl dětí předškolního věku tyto instituce navštěvuje (Hašková a kol., 2012). V roce 2013 ve švédských státních školkách, které zajišťují péči o děti ve věku 1-5 let, byl průměrný počet dětí na jednu pečovatelku 5,3 a průměrný počet dětí na jednu třídu pak odpovídal 16,8 dětí (SKOLVERKET, 2014). Posledním parametrem pro výpočet celkového počtu zařízení pak je průměrný počet tříd v mateřských školách v ČR, který byl ve školním roce 2012/13 tři třídy (MŠMT, 2014a).

Druhý model (M2) zobrazuje situaci, ve které je splněna ideální dostupnost péče – tedy Barcelonské cíle za současné kvality předškolní péče v České republice. Parametrem dostupnosti péče je tedy stejně jako v prvním modelu naplnění Barcelonských cílů. Druhý parametr – kvalita péče je v tomto modelu stav jeselské péče v roce 2012 a péče o děti v MŠ ve školním roce 2012/13. V roce 2012 byl poměr dětí na jednu pečovatelku v jeslích 7,3 a průměrný počet dětí na třídu v jeslích byl 13 (ÚZIS, 2013; VÚPVS, 2014). Ve školním roce 2012/13 bylo v MŠ průměrně 12,8 dětí na jednu pečovatelku a průměrný počet dětí ve třídě 23,7 (MŠMT, 2014a). Poslední parametr se také oproti výše uvedenému modelu (M1) nemění, ve školním roce 2012/13 byly v ČR průměrně 3 třídy v MŠ.

Poslední model (M3) popisuje situaci, která by nastala, pokud by se oproti současnému stavu nijak nezměnila dostupnost ani kvalita předškolní péče o děti. Jak je patrné z předchozí kapitoly, jeselská péče o děti (poskytovaná státem) téměř neexistuje, ovšem v posledních letech se zvyšuje podíl dětí mladších 3 let v MŠ. Z tohoto důvodu je modelována pouze situace dětí

ve věku 2 let a 3-5 let v MŠ. Pro parametr dostupnosti je použita míra účasti na vzdělávání, která byla ve školním roce 2012/13 26,74 % u dětí ve věku 2 let a 83,39 % u dětí ve věku 3-5 let. Parametry kvality péče jsou v tomto modelu stejné jako v modelu M2 – 12,8 dětí na jednu pečovatelku a 23,7 dětí ve třídě. Stejný zůstal i průměrný počet tříd v MŠ, který je 3 třídy.

Samotný postup výpočtu spočívá zaprvé ve výpočtu počtu dětí v daných věkových skupinách, pro které jsou odhadovaná zařízení určena dle stanovených parametrů jednotlivých modelů. Výchozími data pro výpočet dostupnosti, tedy počtu dětí, které by měly dle modelů dosáhnout na institucionální péči, jsou jednotlivé varianty projekce ČSÚ (ČSÚ, 2013b). Z toho posléze vychází výpočet počtu tříd, kolik dětí připadá na jednu pečovatelku a nakonec i počtu zařízení, všechny tyto výpočty odpovídají výše popsaným parametrům stanovených modelů.

Kapitola 5

Populační vývoj ČR se zaměřením na plodnost

Tato kapitola se zaměřuje především na analýzu plodnosti České republiky v období od roku 1990 do roku 2012. Hlavním cílem následující kapitoly pak je zachytit vývoj a hlavní změny v plodnosti v posledních dvou dekadách v rámci průřezové, generační i diferenční analýzy plodnosti.

5.1 Pohlavně věková struktura obyvatelstva

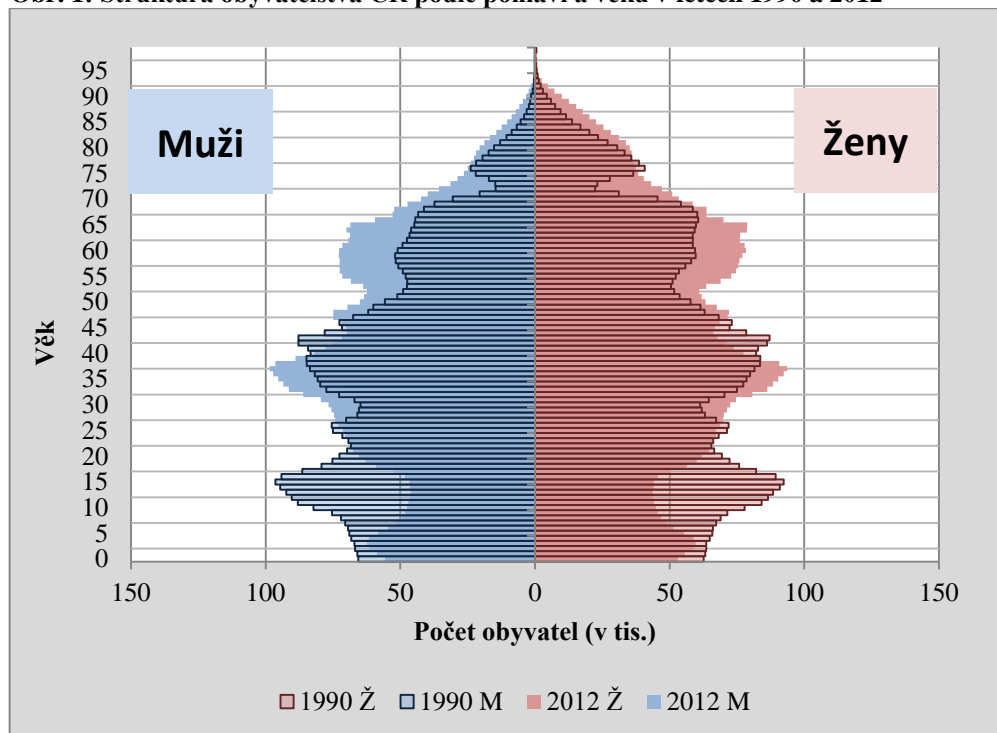
Pro analýzu plodnosti je klíčová struktura obyvatelstva, a to především její změny v rámci struktury obyvatelstva podle věku a pohlaví, jelikož počet žen v reprodukčním období výrazně ovlivňuje porodnost. Plodnost žen je také podmíněna rodinným stavem a nejvyšším ukončeným vzděláním, z těchto důvodů je nezbytné zhodnotit vývoj struktury obyvatelstva i v těchto aspektech.

V roce 1990 bylo v České republice 10 363 tisíc obyvatel, z toho 5 037 tisíc mužů a 5 326 tisíc žen. Populace ČR se v průběhu sledovaného období zvětšila, v roce 2012 bylo v ČR 10 509 tisíc obyvatel, z toho 5 161 tisíc mužů a 5 348 tisíc žen. Obr. 1 zachycuje změnu struktury obyvatelstva ČR v letech 1990 a 2012. Obecně obyvatelstvo ČR zestárla, oproti roku 1990 je více osob ve starším věku v roce 2012 a to jak mužů, tak žen. Průměrný věk se zvýšil z hodnoty 36,3 let v roce 1990, u mužů pak byl 34,4 let a u žen 37,9 let, na 41,3 let v roce 2012, u mužů byl 39,8 let a u žen 42,7 let. Vzrostla i naděje dožití při narození, která aproximuje průměrný věk dožití dítěte narozeného v dané generaci při zachování současných úmrtnostních poměrů, na počátku sledovaného období byla její hodnota u mužů 67,6 let a u žen 75,4 let, zatímco v roce 2012 byly tyto hodnoty již 75 let u mužů a 80,9 let u žen. V roce 2012 se zúžila základna této věkové pyramidy, tedy na rozdíl od roku 1990, v roce 2012 je v české populaci méně dětí. Silné generační ročníky 80. let se přesouvají do ekonomicky aktivního obyvatelstva. Poměr mužů a žen v populaci je v různých věkových skupinách odlišný, do 15 let je v populaci více chlapců než dívek, jak ukazuje index maskulinity, který je v čase relativně stabilní. Ve věku ekonomické aktivity (15-64 let) se poměr mužů a žen vyrovnává a díky mužské nadúmrtosti je ve věku 65+ vyšší počet žen než mužů (viz. Příloha tab. P1).

Z pohlavně věkové struktury obyvatelstva podle rodinného stavu za rok 2012 vyplývá, že je v populaci vyšší počet svobodných mužů vyšších věků než žen. Po 35 věku pak narůstá podíl rozvedených jak mužů, tak i žen a ve vyšších věcích je více ovdovělých žen než mužů (viz Příloha obr. P1). Míry sňatečnosti nevdaných žen ve věku 15-49 let se v průběhu sledovaného období v ČR snížily, v roce 1990 bylo uzavřeno 106 sňatků na 1000 nevdaných žen ve věku 15-49 let. V roce 2012 bylo uzavřeno pouze 30 sňatků na 1000 nevdaných žen ve věku 15-49 let (ČSÚ, 2013a). Úhrnná rozvodovost v ČR mezi lety 1990 až 2012 mírně vzrostla, v roce 1990 dosáhla hodnoty 38 % a v roce 2012 44,5 % (ČSÚ, 2013a). Dále se v populaci zvyšuje úroveň nejvyššího dosaženého vzdělání, mladší generace dosahují na vyšší úroveň nejvyššího dosaženého vzdělání oproti předešlým generacím. Navíc starší generace mají dnes možnosti

doplňování vzdělání. Klesl podíl žen se základním vzděláním, v roce 1991 mělo 29 % žen nejvyšší ukončené vzdělání základní a v roce 2011 žen se základním vzděláním bylo jen 15 %. Naopak narůstá jak podíl žen se středoškolským vzděláním s maturitou, tak žen s vysokoškolským vzděláním. Nejvyšší ukončené vysokoškolské vzdělání mělo v roce 1991 7 % žen a v roce 2011 již 15 % žen (viz. Příloha tab. P2).

Obr. 1: Struktura obyvatelstva ČR podle pohlaví a věku v letech 1990 a 2012

Zdroj dat: Pohyb obyvatelstva ČR 1990, Demografická ročenka ČR 2012

Bližší pohled na strukturu žen v populaci ve sledovaném období je potřebný k lepšímu pochopení trendu vývoje plodnosti, neboť ukazatele plodnosti se vztahují populaci žen, nejčastěji v reprodukčním období, které je vymezeno věky 15-49 let. Vývoj zastoupení žen podle hlavních věkových skupin ve vybraných letech zobrazuje tab. 1. V roce 1995 byl nejvyšší podíl žen v reprodukčním věku 15-49 let (50,2 % žen z celkové populace žen) v následujících letech tento podíl klesal a v roce 2012 byl 46,5 %. V celém sledovaném období se snižuje podíl žen ve věku 0-14 let, pouze v posledním sledovaném období dochází k mírnému nárůstu, protože slabší populační ročníky 90. let vstupují do reprodukčního věku (15-49 let) a zvýšil se počet živě narozených dětí, především v roce 2008, kdy se narodilo více než 119 tisíc dětí. Naopak ve vyšších věcích nadále podíl žen roste, což dokazuje stárnutí populace ČR.

Tab. 1: Podíl žen podle hlavních věkových skupin v %, ČR (k 1. 7.)

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
0-14	20,4	17,6	15,6	14,0	13,7	14,1
15-49	48,7	50,2	49,2	48,1	47,4	46,5
50-54	5,0	6,3	7,7	7,5	6,4	6,0
55-59	5,2	4,9	6,2	7,6	7,3	7,0
60-64	5,5	5,0	4,7	6,0	7,2	7,2
65+	15,2	16,0	16,6	16,8	18,1	19,2

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

Pro analýzu plodnosti a následně zhodnocení dostupnosti předškolní péče o děti je mimo jiné důležitá i dětská úmrtnost neboť mírou dětské úmrtnosti jsou ovlivněny počty potřebných míst pro děti v zařízeních předškolní péče o děti. V demografickém pohledu pak ovlivňuje i pohlavně věkovou strukturu obyvatelstva. V tab. 2 jsou zaznamenány údaje o dětské úmrtnosti a mrtvorozenosti, jelikož porod ukončuje těhotenství narozením živého nebo mrtvého dítěte. V roce 1990 byl počet mrtvě narozených na 1000 živě narozených 4 ‰, v roce 2012 byl tento počet 3,5 ‰. Oproti předchozím rokům se jedná o mírný nárůst, který by mohl být spojen se změnou definic živě a mrtvě narozeného dítěte. Vyhláška z roku 1988 (Vyhláška 11/1988) vymezovala živě a mrtvě narozené dítě následovně:

§2

(1) Narozením živého dítěte se rozumí jeho úplné vypuzení nebo vynětí z těla matčina, jestliže dítě projevuje alespoň jednu ze známek života a má porodní hmotnost a) 500 g a vyšší anebo b) nižší než 500 g, přežije-li 24 hodin po porodu.

(2) Známkami života se rozumějí dech nebo akce srdeční nebo pulsace pupečníku nebo aktivní pohyb svalstva, i když pupečník nebyl přerušen nebo placenta nebyla porozena.

§ 3

Narozením mrtvého dítěte se rozumí úplné vypuzení nebo vynětí z těla matčina, jestliže plod neprojevuje ani jednu ze známek života a má porodní hmotnost 1000 g a vyšší.

Nový zákon 372/2011, který vstoupil v platnost k 1. 4. 2012, ruší Vyhlášku 11/1988, v novém zákoně však nejsou jasně definovány pojmy mrtvě i živě narozeného dítěte. Definice pro statistické záznamy jsou stanoveny ve vyhlášce 297/2012 o náležitostech Listu o prohlídce zemřelého. Zde se uvádí, že živě narozeným dítětem se rozumí „úplné vypuzení nebo vynětí plodu z těla matčina, bez ohledu na délku trvání těhotenství, jestliže plod po narození dýchá nebo projevuje alespoň jednu ze známek života, to je srdeční činnost, pulzaci pupečníku nebo nesporný pohyb kosterního svalstva bez ohledu na to, zda byl pupečník přerušen nebo placenta připojena,“ mrtvě narozené dítě se pak definuje jako „plod narozený bez známek života, jehož hmotnost je 500g a více, nelze-li porodní hmotnost určit, narozený po dvacátém druhém dokončeném týdnu těhotenství, a nelze-li délku těhotenství určit, nejméně 25 cm dlouhý, a to od temene hlavy k patě“ (Daňková, 2012). Ovšem není zcela zřejmé, vzhledem k datu změny zákona, jak se následné změny projeví ve statistických údajích pro rok 2012 (Daňková, 2012).

Jak již bylo poznamenáno výše, pohlavně věkovou strukturu obyvatelstva ovlivňuje taktéž kojenecká a dětská úmrtnost. I z důvodu analýzy předškolní péče o děti je důležité popsat vývoj kvocientu kojenecké úmrtnosti a vývoj míry úmrtnosti dětí dle jednotek věku, který je zachycen v tab. 2. Za sledované období klesl kvocient kojenecké úmrtnosti z 10,8 ‰ na 2,6 ‰ v roce 2012. Míra úmrtnosti ve všech zachycených věcích klesala, například v roce 1990 byla míra úmrtnosti pětiletých dětí 28,2 (na 100 000 dětí daného věku), v roce 2012 pak měla hodnotu 8,8. Hlavními faktory snižování míry dětské úmrtnosti bude zajisté přetrvávající zlepšování již kvalitní lékařské péče s povinnými pravidelnými zdravotními prohlídkami a povinným očkováním. Roli ve zlepšování dětské úmrtnosti bude jistě hrát i zlepšování životního stylu ve společnosti. Navíc důležitou roli může hrát i zlepšující se povinná ochrana dětí například při dopravním provozu.

Tab. 2: Dětská úmrtnost a mrtvorozenost v ČR, 1990-2012

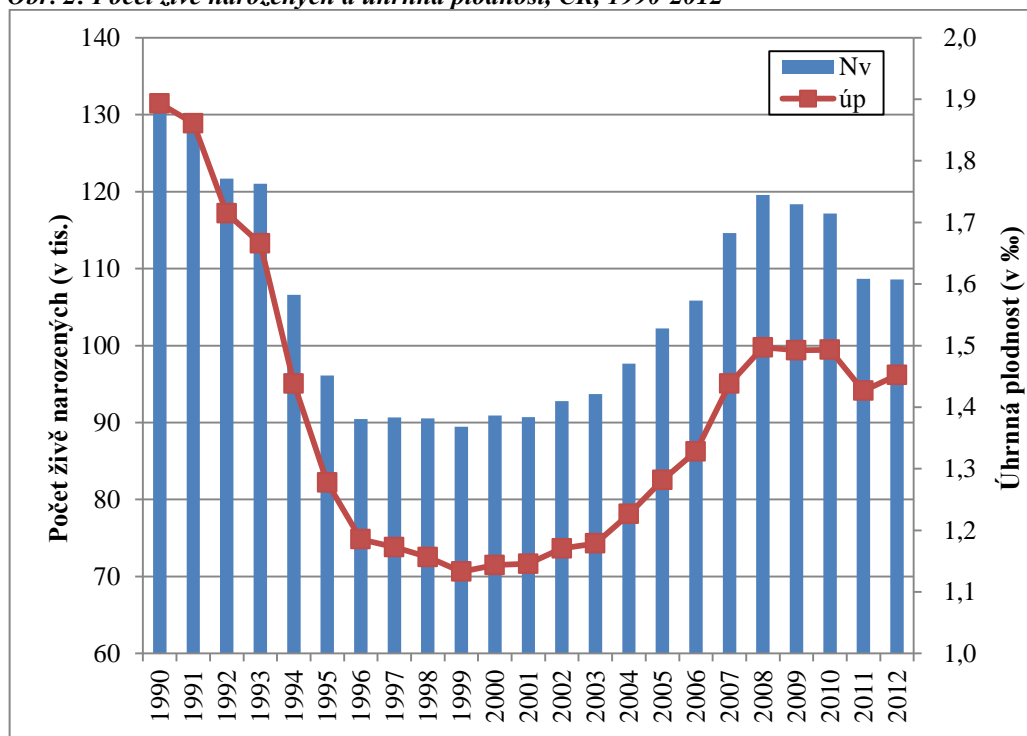
	Počet mrtvě narozených na 1000 narozených	Počet zemřelých v daném věku na 1000 živě narozených						Míry úmrtnosti na 100 000 osob v daném věku				
		Mrtvorozenost	do 24 hodin	0-6 dnů	7-27 dnů	0-27 dnů	28-364 dnů	do 1 roku	1	2	3	4
1990	4,0	2,4	5,8	1,9	7,7	3,1	10,8	65,8	33,7	36,0	28,5	28,2
1991	3,8	2,3	5,4	1,5	7,0	3,4	10,4	67,1	38,3	31,8	37,1	23,5
1992	3,6	2,0	4,8	1,3	6,2	3,7	9,9	63,3	41,8	33,6	25,6	28,6
1993	3,7	1,9	4,2	1,5	5,7	2,8	8,5	65,9	36,7	28,4	26,6	21,7
1994	3,1	1,4	3,3	1,5	4,7	3,2	7,9	74,8	42,6	43,0	30,0	25,1
1995	3,1	1,4	3,2	1,7	4,9	2,8	7,7	66,4	35,7	27,3	18,8	27,6
1996	3,5	1,1	2,5	1,4	3,8	2,2	6,0	53,7	32,8	34,1	24,9	19,5
1997	3,0	0,9	2,1	1,5	3,6	2,3	5,9	47,5	51,7	31,9	22,4	22,5
1998	3,2	1,0	1,9	1,3	3,2	2,0	5,2	51,1	30,2	22,8	9,7	13,3
1999	3,4	0,8	1,9	1,0	2,9	1,7	4,6	47,7	24,4	18,3	14,9	15,0
2000	2,8	0,7	1,6	0,9	2,5	1,6	4,1	39,0	21,1	29,9	19,4	18,9
2001	2,9	0,7	1,5	0,9	2,3	1,6	4,0	45,2	21,4	13,4	22,3	16,2
2002	2,8	0,9	1,7	1,0	2,7	1,4	4,1	54,5	29,3	14,7	13,4	21,2
2003	2,9	0,7	1,4	1,0	2,4	1,5	3,9	36,9	19,9	24,8	16,9	8,9
2004	2,7	0,7	1,3	1,0	2,3	1,5	3,7	39,6	13,0	14,4	15,8	9,0
2005	2,8	0,5	1,1	0,9	2,0	1,4	3,4	28,2	19,2	18,4	7,7	12,4
2006	2,8	0,6	1,4	0,9	2,3	1,0	3,3	25,0	22,9	16,0	15,1	11,0
2007	2,7	.	1,2	0,8	2,1	1,1	3,1	27,8	25,9	15,6	13,9	13,0
2008	2,3	.	1,0	0,8	1,8	1,0	2,8	25,3	15,3	17,9	9,3	8,5
2009	2,7	.	0,9	0,8	1,6	1,2	2,9	28,9	20,7	8,6	9,9	7,2
2010	2,5	.	1,0	0,7	1,7	1,0	2,7	24,3	21,2	14,4	17,1	12,8
2011	2,9	.	1,1	0,6	1,7	1,0	2,7	25,0	14,7	11,6	10,6	6,6
2012	3,5	.	1,1	0,5	1,6	1,0	2,6	25,4	11,6	9,8	10,8	8,8

Zdroj dat: Demografická příručka 2012, vlastní výpočty

5.2 Vývoj úrovně plodnosti

Následující podkapitola je již zaměřena na samotný vývoj plodnosti v České republice od roku 1990 až do roku 2012. Jedním ze základních ukazatelů intenzity plodnosti je úhrnná plodnost, která představuje počet dětí, který se narodí jedné ženě (v reprodukčním období). Jedná se ovšem o průřezový ukazatel, který však zachycuje intenzitu plodnosti v daném roce v tzv. fiktivní kohortě, nikoli plodnost generace žen, z tohoto důvodu je pro analýzu vhodnější ukazatel konečné plodnosti, která sleduje vývoj plodnosti z generačního pohledu, jelikož ovšem studované období je relativně nedávné, hlavním ukazatelem bude úhrnná plodnost. Z obr. 2, který znázorňuje vývoj živě narozených a úhrnné plodnosti, můžeme sledovat, jak se od 90. let vyvíjela plodnost v České republice. Z téměř 130 tisíce živě narozených dětí na počátku 90 let se počet živě narozených dětí propadl na 89 tisíc v roce 1999, kdy Česká republika dosáhla nejnižšího počtu narozených za svou historii. Nejslabšími populačními ročníky se staly děti narozené v letech 1996 až 1999. Po roce 1999 začíná plodnost opět narůstat, protože matky, které odkládaly rodičovství v průběhu 90. let ze silnějších populačních ročníků 70. let, se rozhodly pro mateřství. V roce 2008 se narodilo více než 119 tisíc dětí, poté počet živě narozených dětí poklesl a v posledním sledovaném roce (2012) byl počet živě narozených méně než 110 tisíc. Ukazatel úhrnné plodnosti klesl z hodnoty 1,9 dětí na jednu ženu v roce 1990 na 1,5 dětí na jednu ženu v roce 2012. V roce 1999 byla úhrnná plodnost v České republice pouze 1,13 ‰, dosahovala tedy hodnot pod úrovní plodnosti na hranici 1,3 ‰, která je definována jako lowest-low fertility (Billari a kol., 2004).

Obr. 2: Počet živě narozených a úhrnná plodnost, ČR, 1990-2012

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

Existuje několik teorií demografické, ekonomické či sociologické povahy, které se snaží vysvětlit pokles úrovně plodnosti, zejména pokles úrovně plodnosti pod hodnotu prosté reprodukce 2,1 dětí na jednu ženu¹. Jedním z hlavních konceptů v rámci demografického vysvětlování poklesu úrovně plodnosti je tzv. druhý demografický přechod z roku 1986, jehož autory jsou Van de Kaa a Lesthaeghe. Oproti prvnímu demografickému přechodu je charakteristický poklesem plodnosti pod hranici prosté reprodukce a také tím, že úmrtnost již nemá tak výraznou roli na vývoji obyvatelstva jako v minulosti. Úmrtnostní poměry jsou na počátku přechodu relativně stabilní a postupně se zlepšují, přičemž naděje dožití při narození se zvyšuje především ve vyšších věcích. Odůvodněním poklesu úrovně plodnosti pak je nárůst individualismu doprovázený výraznými změnami v hodnotách obyvatel, což vede ke změnám v demografickém chování (Kalibová, 2006). Další z teoretických konstruktů pokoušející se objasnit nízkou plodnost v rozvinutých státech, především v Evropě, je koncept „posunu životních startů“ (the postponement transition) Kohlera, Billariho a Ortegy (2002). Jedná se o koncepci založenou na pěti demografických a behaviorálních faktorech:

- demografické zkreslení měření plodnosti v transversálním pohledu
- z ekonomických a sociálních důvodů se stává racionální posunout narození dítěte
- procesy sociální interakce mají výrazný efekt na populaci a tak se posuny v časování plodnosti neodehrávají jen na úrovni jednotlivců
- stanovené instituce jako např. trh práce, vzdělávání, sociální politika či nedostatečná podpora dětí v jižní, střední a východní Evropě podporovaly nízkou plodnost, důsledky stanovených institucí byly zesíleny sociálními interakcemi a měly tak větší dopady na demografické chování populací
- biologická reprodukce je časově omezena, a pokud dochází k posunu úrovně plodnosti do vyšších věků, snižuje se intenzita plodnosti (Kohler a kol., 2002).

¹ Hodnota prosté reprodukce 2,1 dětí na jednu ženu zaručuje, za podmínky nízké hladiny úmrtnosti, prostou reprodukci populace. Pokud úroveň plodnosti klesne/stoupne pod tuto hodnotu početní stav populace se v dlouhodobém pohledu snižuje/roste (Kalibová a kol., 2009).

Teorie metodicky založené na ekonomickém odůvodňování nízké úrovně plodnosti jsou teorie racionální volby a averze k riziku. Teorie racionální volby vysvětluje nízkou úroveň plodnosti, tak, že lidé při rozhodování, zda mít či nemít dítě počítají všechny náklady a to jak peněžní, tak náklady např. psychologické povahy, které jsou svou podstatou subjektivní a jen obtížně vyčíslitelné, nicméně rozhodovateli známé. Jestliže náklady převýší výnosy, pak je rodičovství rozhodovatele odloženo nebo nerealizováno (McDonald, 2002). Teorie averzivního rizika prohlubuje výše uvedenou teorii a pokud jde o nízkou úroveň plodnosti, tvrdí, že pro jedince je do budoucna jistější a stabilnější investovat náklady do svého vlastního ekonomického zajištění, ať ve formě vzdělávání, kariérního postupu, spoření peněz atd. nežli do výchovy dětí, které je po mnoho let velmi nákladné. Ve své podstatě jde také o koncept, který porovnává náklady a výnosy z toho mít dítě nebo ne, ale ve srovnání s teorií racionální volby zohledňuje i budoucnost, která je nejistá a založena na očekávaních (McDonald, 2002). Ačkoliv ekonomické přístupy mají v odborné literatuře zabývající se procesem porodnosti své místo, často jsou kritizovány pro své zjednodušující předpoklady (např. racionální rozhodovatel²).

Z pohledu sociologie je možné nízkou úroveň plodnosti v rozvinutých zemích vysvětlit především pomocí teorie genderové rovnosti. Hlavní hypotézy této teorie jsou následující, zaprvé rozšíření kontroly žen nad svou plodností vede k rychlému nárůstu genderové rovnosti v individuálních institucích společnosti, práv a svobod žen, možnostem participace na trhu práce, vzdělávání atp., což směřuje k nízkým hodnotám plodnosti. Zadruhé, souhra velké genderové rovnosti v individuálních institucích společnosti jako je vzdělávání či zaměstnání s genderovou nerovností (či přetrvávající průměrnou rovností) v rodinně orientovaných institucích, jako například samotná rodina, rozdělení péče o děti a domácnost v rodině, způsobuje nízkou plodnost. Poslední hypotézou pak je, že hodnoty plodnosti se navýší pouze, pokud se zlepší genderová rovnost v institucích rodiny (McDonald, 2002).

Všechny výše uvedené teorie vystihují do určité míry důvody nízké úrovně plodnosti v rozvinutých zemích. Vzhledem k faktu, že sociální realita je velmi komplexní a těžko uchopitelná a vysvětlitelná z jednoho jasného pohledu, je rozhodně nutné pro řádné pochopení problematiky akceptovat, že všechny popsané teorie mohou být v některých aspektech pravdivé a nejsilněji vysvětlí problematiku spolu jako celek.

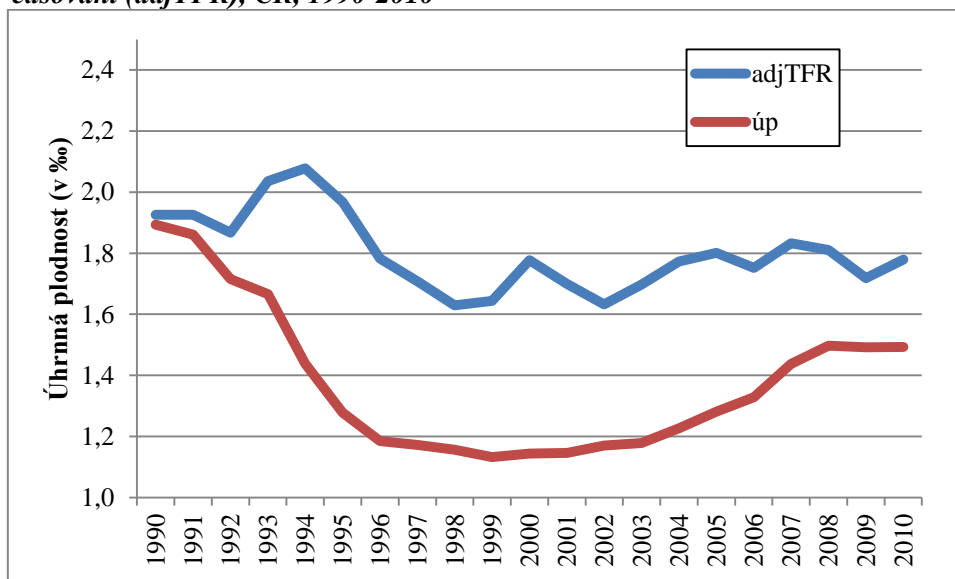
Po roce 1999 dochází v České republice ke změně trendu vývoje úhrnné plodnosti, hodnoty úhrnné plodnosti začínají opět narůstat. Nicméně hodnoty úhrnné plodnosti se stále pohybují pod hranicí prosté reprodukce 2,1 dětí na ženu, a co více pohybují se okolo hranice 1,5 dětí na ženu, což jsou hodnoty definované jako low fertility (Billari a kol., 2004). Důvody, které osvětlují nárůst úrovně plodnosti v ČR v novém tisíciletí, se opírají především o demografické a socioekonomické zdůvodnění. Prvním demografickým vysvětlením je možnost odstranění efektu časování, který zkracoval ukazatel úhrnné plodnosti a zadruhé nárůst plodnosti ve vyšších věcích u žen, které v mladším věku odkládali těhotenství (Bongaarts a kol., 2012). Jistou roli v navýšení porodnosti má i věková struktura, kdy do reprodukčního období, přesněji stanoveného do věku, kdy mají matky první děti, vstupují silnější populační ročníky 70. let. Mezi socioekonomické vysvětlení nárůstu hodnot plodnosti v evropských zemích pak patří například změny v rodinných politikách, pozitivní ekonomická situace před rokem 2008 či zlepšení genderové rovnosti žen a mužů. V České republice však změny v rodinné politice či ekonomické faktory nehrály v nárůstu úrovně plodnosti výraznou roli. Za snížením plodnosti v mnoha zemích po roce 2008 se může skrývat i počátek ekonomické krize (Bongaarts a kol., 2012).

Pro potřeby správnější interpretace vývoje plodnosti v ČR, kdy ženy na počátku 90. let rodily děti v nižším věku, než na konci 90. let, by bylo vhodnější použít ukazatel úhrnné plodnosti zohledňující časování (Tempo-adjusted TFR), jak jej definovali Bongaarts s Feeneyem

² Racionální rozhodovatel uvažuje pouze logicky, vyvažuje všechny klady a zápory pro rozhodnutí situace, v ekonomickém pojetí si je vědom všech nákladů a výnosů, tj. je dokonale informován o všech alternativách a umí se mezi nimi rozhodnout. Ve své podstatě se jedná o velmi idealistickou představu o rozhodovacím procesu, navíc v demografické perspektivě se nedají všechny události a procesy racionálně ovlivnit rozhodnutím.

(Bongaarts a kol., 1998). Z důvodů změn, které probíhaly v reprodukčním chování žen v 90. letech v ČR, se vytvořila mezera, kdy je úroveň úhrnné plodnosti velmi nízká, což je upravený ukazatel úhrnné plodnosti schopen zohlednit. K využití tohoto ukazatele nahrává i fakt, že jeden z výše uvedených konceptů „the postponement transition“ zmiňuje a zkreslení ukazatele úhrnné plodnosti odkládáním rození dětí do vyššího věku ženy. Srovnání vývoje úhrnné plodnosti a úhrnné plodnosti zohledňující časování poskytuje obr. 3. Dle modifikovaného ukazatele úhrnné se úroveň plodnosti nesnižovala plodnosti v 90. letech v ČR tak razantně jako u ukazatele úhrnné plodnosti. Dle adjusted TFR se úroveň plodnosti udržuje v celém studovaném období nad hranicí 1,6 dítěte na ženu. Časování plodnosti zhodnotí dále i ukazatel specifických měr plodnosti podle věku matky a konečná plodnost žen do věku 40 let.

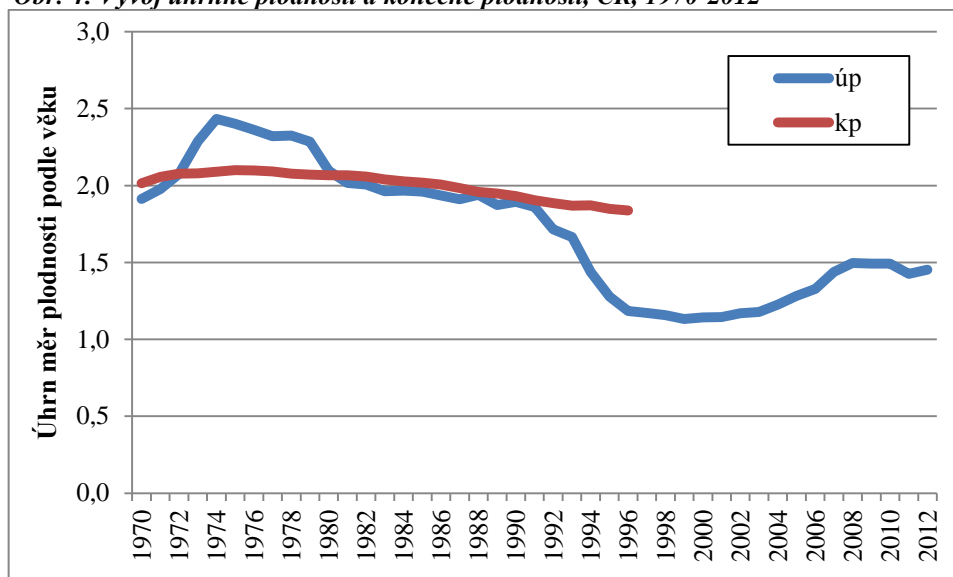
Obr. 3: Srovnání vývoje úhrnné plodnosti (úp) a úhrnné plodnosti zohledňující časování (adjTFR), ČR, 1990-2010

Zdroj dat: Human Fertility Database, Demografická příručka 2012

Dalším ukazatelem zohledňujícím časování plodnosti je konečná plodnost (kp). Tento ukazatel zachycuje plodnost jednotlivých generací žen. Jelikož se tato práce věnuje nedávnému období, ukazatel konečné plodnosti není dostupný pro všechny generace žen, protože se stále nachází v reprodukčním období, které je v demografii vymezeno věky 15-49 let. Na obr. 4 je znázorněn pro ilustraci vývoj jak úhrnné plodnosti, tak plodnosti konečné pro ženy do věku 40 let. Pro účely grafické ilustrace a srovnání těchto dvou měr je konečná plodnost posunutá o 25 let (průměrný věk matek), tedy generace žen z roku 1945 je graficky zaznamenána k roku 1970. Poslední zaznamenanou generací je generace žen z roku 1971 k roku 1996, která v roce 2011 dosáhla věku 40 let. Je zřejmé, že i konečná plodnost se v čase postupně snižovala, ovšem jak je patrné u nárůstu úhrnné plodnosti v 70. letech, výkyvy zaznamenané ukazatelem úhrnné plodnosti jsou při studiu konečných plodnosti generací vyrovnány. Dalo by se tedy očekávat, že propad v úhrnné plodnosti zaznamenaný v průběhu 90. let nebude tak výrazný u ukazatele konečné plodnosti. Nicméně trend klesající konečné plodnosti bude nejspíše i nadále pokračovat.

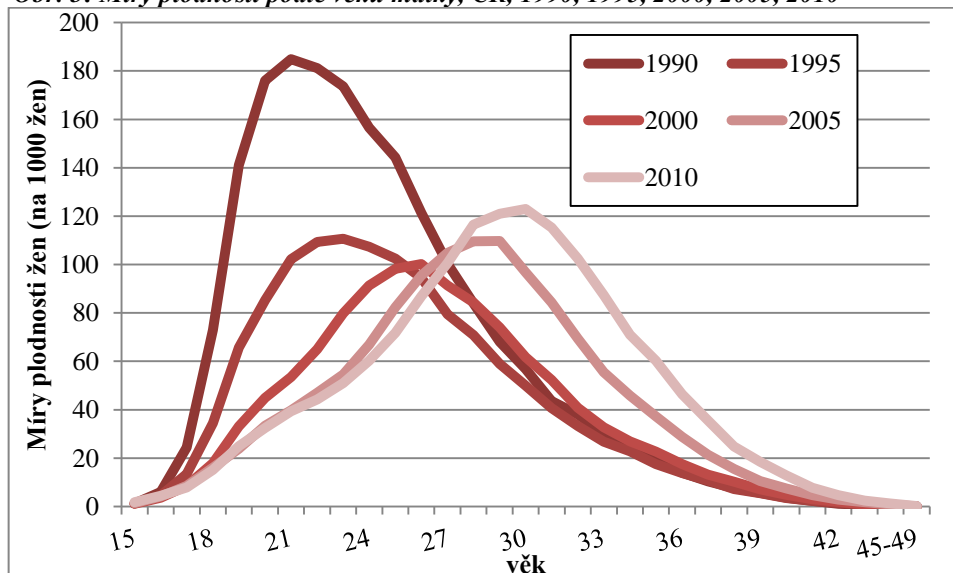
Obr. 4: Vývoj úhrnné plodnosti a konečné plodnosti, ČR, 1970-2012

Zdroj dat: Demografická příručka 2012, Human Fertility Database

Změny v časování narození dítěte jsou také zřetelné při pohledu na míry plodnosti žen podle věku. Z obr. 5 je patrné snížení úrovně plodnosti z roku 1990 na rok 1995, následný posun úrovně plodnosti do vyšších věků a po roce 2000 mírný nárůst plodnosti. Ženy v 90. letech odkládaly mateřství do vyšších věků, což je jedním z faktorů proč došlo k nárůstu plodnosti po roce 1999. K rozhodnutí oddálit narození dítěte mohlo ženy vést mnoho důvodů, například změna ekonomické situace, nové možnosti osobního rozvoje v 90. letech, snížení podpory rodin státem po roce 1990 a především možnost ovlivnění početí dítěte pomocí dostupných moderních antikoncepčních metod.

Obr. 5: Míry plodnosti podle věku matky, ČR, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010

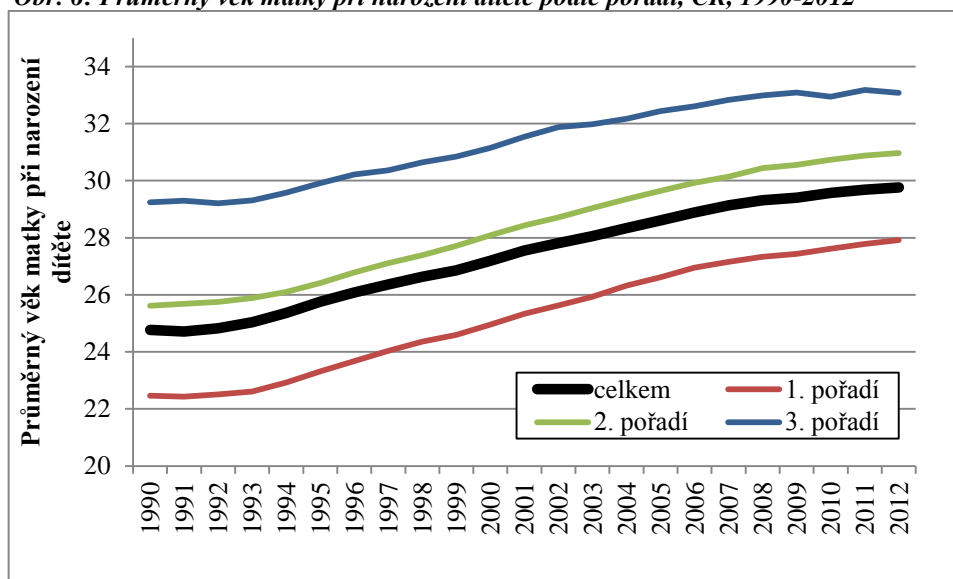
Pozn.: zahrnuti i děti narozené matkám mladším 15 a starším 49 let

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

V rámci problematiky předškolní péče o děti je také důležité podívat se na průměrný věk matky při narození dítěte. Navíc tento ukazatel jasně zobrazuje změny v časování, které předpokládá ukazatel tempo-adjusted TFR – tedy ukazatel úrovně plodnosti zohledňující časování. Starší matky, které odkládaly mateřství, mnohdy mají vybudovanou kariéru nebo je na druhou stranu jejich pozice v zaměstnání nejistá díky dlouholetému formálnímu vzdělávání a pozdějšímu vstupu na trh práce. Z těchto důvodů může být více žádána formální institucionální

péče o děti matkami, které mají zájem o dřívější návrat do zaměstnání ať již z důvodu nepromarnění investic vložených do vzdělávání a udržení si své pracovní pozice v zaměstnání. Na začátku 90. let byl v ČR průměrný věk matky při narození dítěte relativně nízký, v roce 1990 pouze 24,8 let. V průběhu několika let se průměrný věk rychle zvyšoval a v roce 2012 již byl průměrný věk matky 29,8 let. Jak je také patrné z obr. 6 průměrný věk matky rostl i u matek při narození prvního dítěte, kdy se věk posunul z 22,5 let v roce 1990 na 27,9 let v roce 2012. K nárůstu průměrného věku matek dochází taktéž u matek při narození dítěte druhého i třetího pořadí. Tak jako z již uvedených ukazatelů adjusted-TFR a měr plodnosti podle věku matky i z vývoje průměrného věku matky při narození prvního dítěte je patrné, že docházelo v průběhu sledovaného období k výrazným změnám v časování rození dětí v ČR.

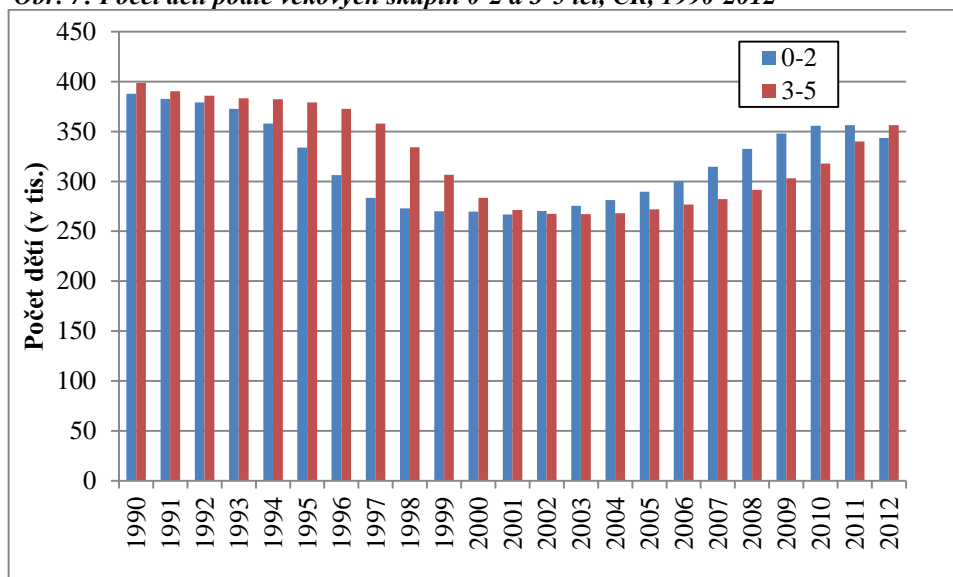
Obr. 6: Průměrný věk matky při narození dítěte podle pořadí, ČR, 1990-2012

Zdroj dat: Human Fertility Database, vlastní výpočty

Klíčový pro analýzu dostupnosti předškolní péče je vývoj počtu dětí dle věkových skupin 0-2 a 3-5 let, jelikož se jedná o děti ve věkových skupinách příslušící k dané kategorii zařízení péče o děti, tedy k jeselské péči a péči v mateřských školách. Vývoj počtu dětí v daných věkových skupinách je zobrazen na obr. 7. V roce 1990 bylo 388 tisíc dětí ve věku 0-2 let, během 90. let se počet dětí snižoval a svého minima dosáhl v roce 2001, kdy bylo v dané věkové skupině 267 tisíc dětí. Po roce 2001 začíná počet dětí v daném věku narůstat až do roku 2011 (356 tisíc dětí). V roce 2012 bylo v dané věkové skupině 343 tisíc dětí, mírný pokles by měl v následujících letech pokračovat v důsledku snížení úrovně plodnosti po roce 2008. Obdobný je samozřejmě i vývoj počtu dětí ve věku 3-5 let, jen tedy o dva roky posunutý, nejméně dětí v této věkové skupině bylo v roce 2003 (267 tisíc dětí). Od roku 2004 počet dětí ve věkové skupině 3-5 let roste a nejvíce dětí v této věkové skupině by mělo být v roce 2013, kdy nejsilnější ročníky z roku 2008 vstoupí do věkové skupiny 3-5 let (obr. 4 však již tento vývoj nezachycuje).

Obr. 7: Počet dětí podle věkových skupin 0-2 a 3-5 let, ČR, 1990-2012

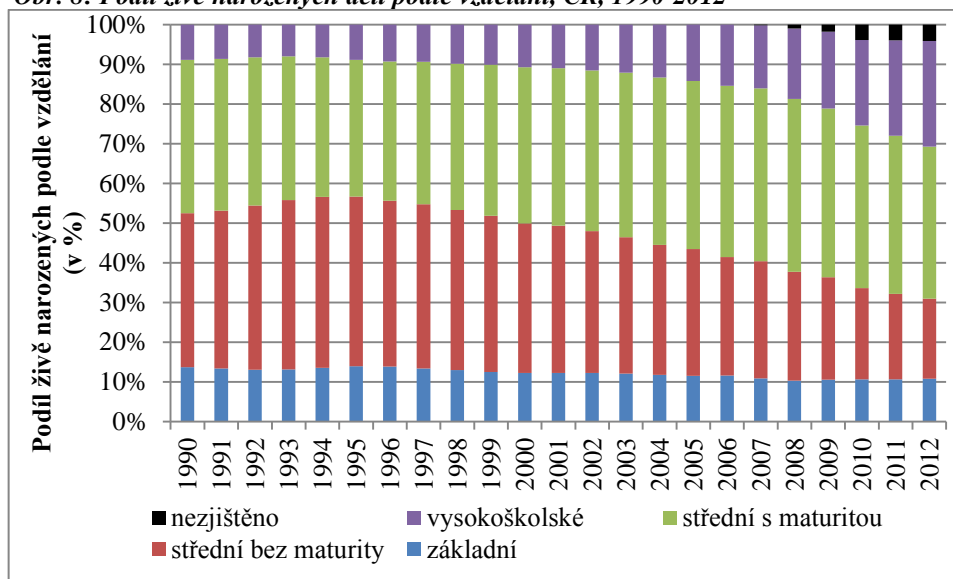
Zdroj dat: Pohyb obyvatelstva 1990-2005, Demografická ročenka 2006-2012

5.3 Diferenční plodnost

V následující části analýzy plodnosti se text zaměří na diferenční plodnost, která se obecně zabývá studiem plodnosti různých sociálních skupin, subpopulací atd. Konkrétně se analýza dat zaměří na živě narozené děti podle dosaženého vzdělání matky, dále na legitimitu živě narozených dětí a rodinný stav matky, pořadí živě narozených dětí a plodnost podle krajů. Analýza diferenční plodnosti podle výše zmíněných kritérií je důležitá pro celkové porozumění vývoje plodnosti, protože v jednotlivých sociálních skupinách či subpopulacích se může výrazně odlišovat. Navíc všechny výše uvedené faktory mohou ovlivňovat poptávku po místech v jeslích a mateřských školách, kdy například matky s vyšším vzděláním mohou mít tendence navrátit se do pracovního sektoru dříve či svobodné matky mohou potřebovat služby péče o děti, aby mohly ekonomicky lépe zajistit svou rodinu.

Obr. 8 zobrazuje vývoj podílu živě narozených dětí podle vzdělání matky v ČR v letech 1990 až 2012. V čase se snižuje podíl dětí narozených matkám se středoškolským vzděláním bez maturity, podíl dětí matek se základním vzděláním se mírně snížil, ale zůstává na podobné úrovni okolo 10 %. Naopak narůstá podíl dětí narozených matkám se středoškolským vzděláním s maturitou a po roce 1999 narůstá i podíl dětí narozených ženám s vysokoškolským vzděláním. Narůstající podíl narozených dětí matkám s vysokoškolským vzděláním po roce 1999 naznačuje odkládání zakládání rodiny do vyšších věků. Ovšem jedná se pouze o celkový podíl, nejedná se o intenzitní ukazatel, proto je nutné mít na paměti, že celkový podíl vysokoškolsky vzdělaných se v populaci zvyšuje (Tab. P2), což může být také důvod (alespoň z části) pro navýšení podílu narozených dětí matkám s vysokoškolským vzděláním. S narůstajícím podílem dětí narozených matkám s vysokoškolským vzděláním také narůstá poptávka míst v zařízeních péče o děti, za předpokladu, že tyto matky preferují dřívější návrat do zaměstnání před dlouholetou rodičovskou dovolenou.

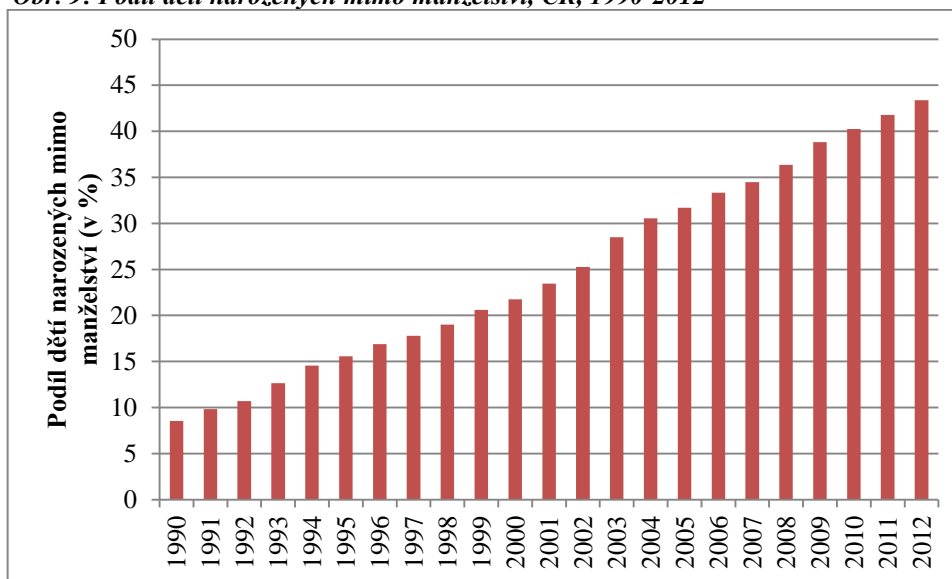
Obr. 8: Podíl živě narozených dětí podle vzdělání, ČR, 1990-2012

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

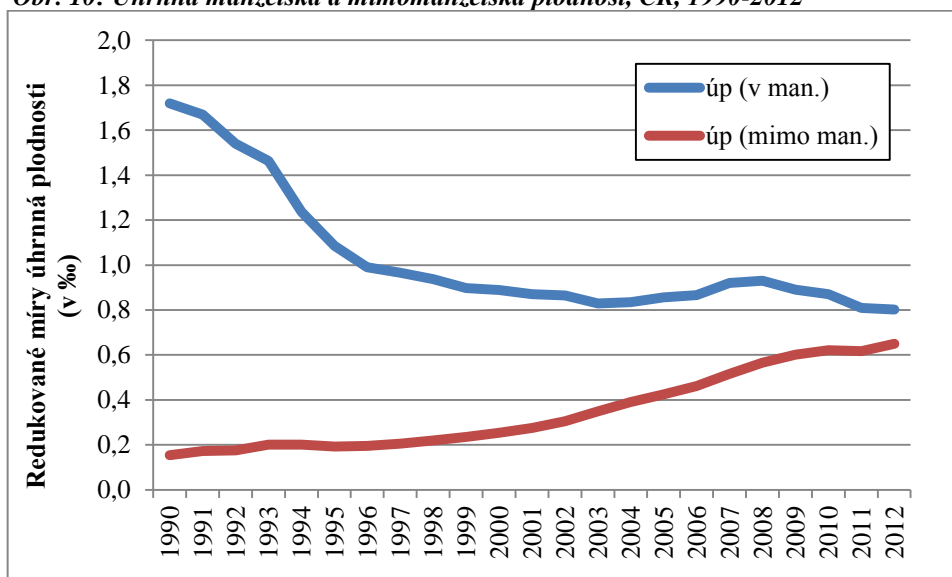
Jestliže se zaměříme na vývoj podílu živě narozených dětí dle vzdělání matky a pořadí narození dítěte (viz obr. P2), pak podíly u matek s nižším dosaženým vzděláním se v čase příliš nemění, v roce 2010 se z živě narozených dětí matek se základním vzděláním 44 % narodilo v prvním pořadí, 30 % v druhém pořadí, 14 % v třetím a 12 % ve čtvrtém a vyšším pořadí. Matek se středoškolským vzděláním s maturitou se oproti roku 1990 narodilo v roce 2010 mírně více dětí vyššího pořadí (2010: 47,5 % 1. pořadí, 41,7 % 2. pořadí, 9 % 3. pořadí a 1,9 % 4+ pořadí). U vysokoškolsky vzdělaných matek se zvýšil podíl dětí narozených v prvním pořadí, v roce 1990 to bylo 46,3 % a v roce 2010 52,3 %. Z dat je patrné, že se všeobecně snížil podíl dětí vyššího pořadí, což může být způsobeno i tím, že první děti se rodí ženám ve vyšším věku a ačkoliv by další dítě ženy chtěly, naráží na biologickou hranici reprodukce, kdy pravděpodobnost početí klesá s rostoucím věkem ženy.

Dalším analyzovaným faktorem diferenční analýzy je legitimita živě narozených dětí a rodinný stav matky. Pro analýzu těchto faktorů byly použity redukované míry plodnosti, počítané ke střednímu stavu žen v populaci podle věku, nikoli ke střednímu stavu žen v populaci podle rodinného stavu a věku. V roce 1990 byl podíl dětí živě narozených mimo manželství na celkově živě narozených dětech pouze 8,6 %, v průběhu sledovaného období však tento podíl lineárně rostl a v roce 2012 byl již 43,4 %. Dnes se tedy více než 40 % dětí rodí mimo manželství. Děje se tak mimo jiné v důsledku snižování úrovně sňatečnosti v České republice. Partneri po roce 1989 již nemusí uzavírat sňatek pro opatření vlastního bydlení a osamostatnění se. Děti se tedy nejčastěji rodí nesezdaným partnerům žijícím v kohabitaci. Na druhou stranu tyto svazky jsou ještě křehčí než samotné manželství, mohou se rychle a jednoduše rozpadnout. Z matky vychovávající své dítě s partnerem se tak jednoduše může stát matka samoživitelka.

Obr. 9: Podíl dětí narozených mimo manželství, ČR, 1990-2012

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

Obr. 10 zachycuje vývoj redukovaných měr manželské a mimomanželské plodnosti ve sledovaném období. Míra manželské plodnosti v čase klesá, ze 1,7 ‰ v roce 1990 na 0,8 ‰ v roce 2012. Na druhou stranu míra nemanželské plodnosti v čase roste. Na začátku 90. let nabývala velmi nízkých hodnot (1990: 0,15 ‰), na konci sledovaného období se začíná přibližovat k míře manželské plodnosti (v roce 2012 dosahovala hodnoty 0,65 ‰).

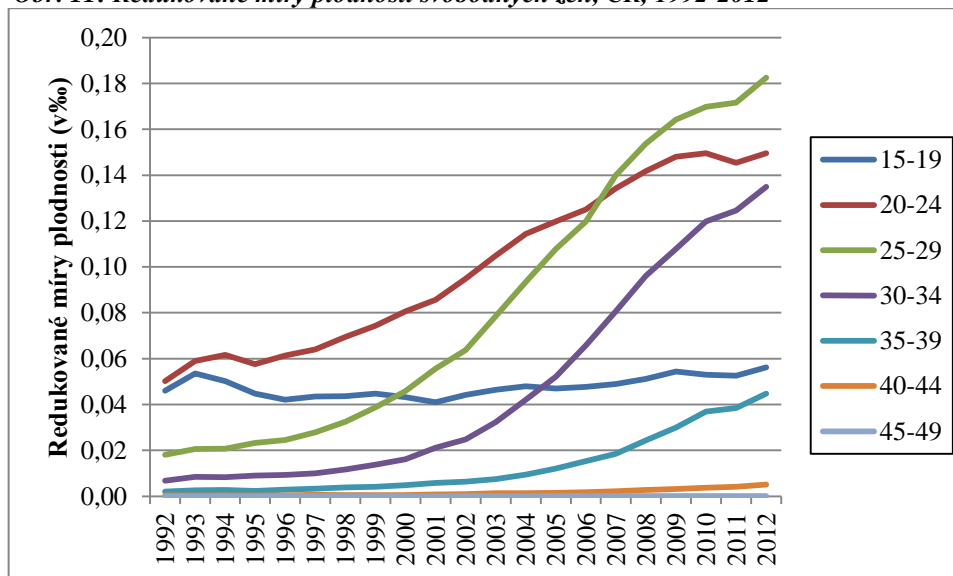
Obr. 10: Úhrnná manželská a mimomanželská plodnost, ČR, 1990-2012

Zdroj dat: vlastní výpočty

Další součástí analýzy diferenční plodnosti je analýza úrovně plodnosti podle rodinného stavu matky. V rámci této analýzy byly počítány redukované míry plodnosti, z dat o živě narozených dětech svobodným, vdaným a rozvedeným ženám ke střednímu stavu žen v populaci daného věku. Redukované míry svobodných žen (obr. 11) se v čase zvyšují ve všech věkových skupinách s výjimkou nejmladší věkové skupiny, kde hodnoty kolísají okolo úrovně 0,05 po celé sledované období a u dvou nejstarších věkových skupin, kde se redukované míry plodnosti pohybují na úrovni velmi nízkých hodnot. Výrazně rostou redukované míry ve věkových skupinách 25-29 a 30-34 let a mírně narůstá i redukovaná míra plodnosti věkové skupiny 35-39 let. U nárůstu redukovaných měr plodnosti v těchto třech věkových skupinách je mimo jiné patrné časování a odkládání narození dětí, kdy počátky nárůstu redukovaných měr

v těchto věkových skupinách na sebe v čase navazují. Téměř od počátku sledovaného období je pak zřejmý postupný nárůst redukovaných měr plodnosti ve věku 20-24 let a v posledních sledovaných letech pak tento trend mírně stagnuje, což může naznačovat, že celkový pokles úrovně plodnosti v posledních dvou letech se odehrával také v této subpopulaci, jelikož ostatní redukované míry svobodných pokles nezaznamenaly.

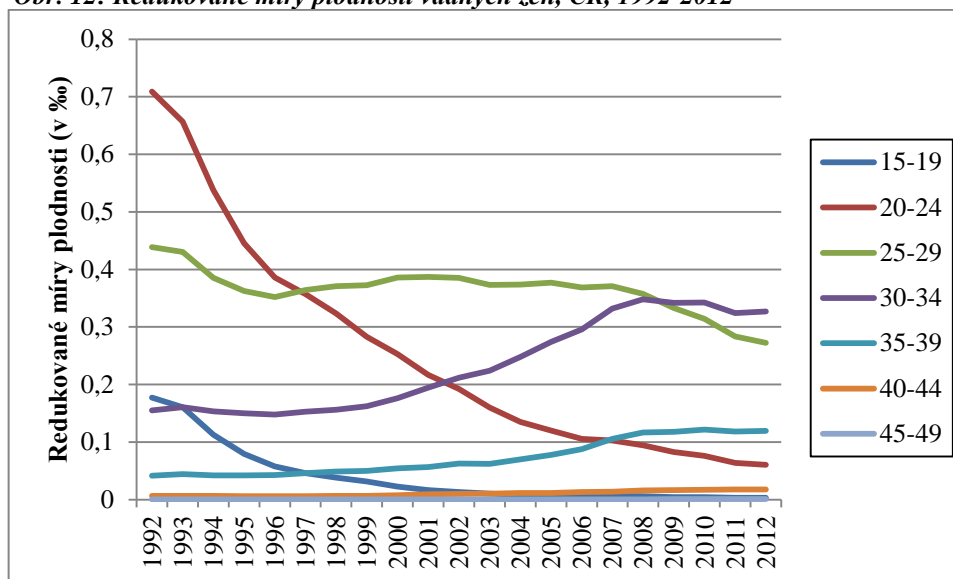
Obr. 11: Redukované míry plodnosti svobodných žen, ČR, 1992-2012

Zdroj dat: vlastní výpočty

Další důležitou subpopulací žen, ve které se odehrávají změny v úrovni plodnosti po subpopulaci svobodných žen, je subpopulace vdaných žen. Obr. 12 zobrazuje trendy redukovaných měr plodnosti vdaných žen dle věkových skupin v ČR od roku 1992. K nejvýraznějšímu snižování dochází ve věkových skupinách 15-19 let a 20-24 let, jelikož se v průběhu 90. let změnila věková struktura žen a snížil se podíl žen v reprodukčním věku. Navíc dochází od roku 1990 v ČR k výrazným změnám v trendech sňatečnosti, kdy intenzita sňatečnosti klesla. Ve věku 25-29 let se míra plodnosti na počátku období snížila a až do roku 2008 stagnovala a posléze začala klesat a v roce 2012 byla na úrovni 0,27 ‰. V následující věkové skupině 30-34 let redukovaná míra plodnosti vdaných žen rostla až do roku 2008, kdy začíná stagnovat, podobný trend je patrný i ve věku 35-39 let i když v menší intenzitě. V posledních věkových skupinách je intenzita velmi nízká a v průběhu sledovaného období na stejných hodnotách.

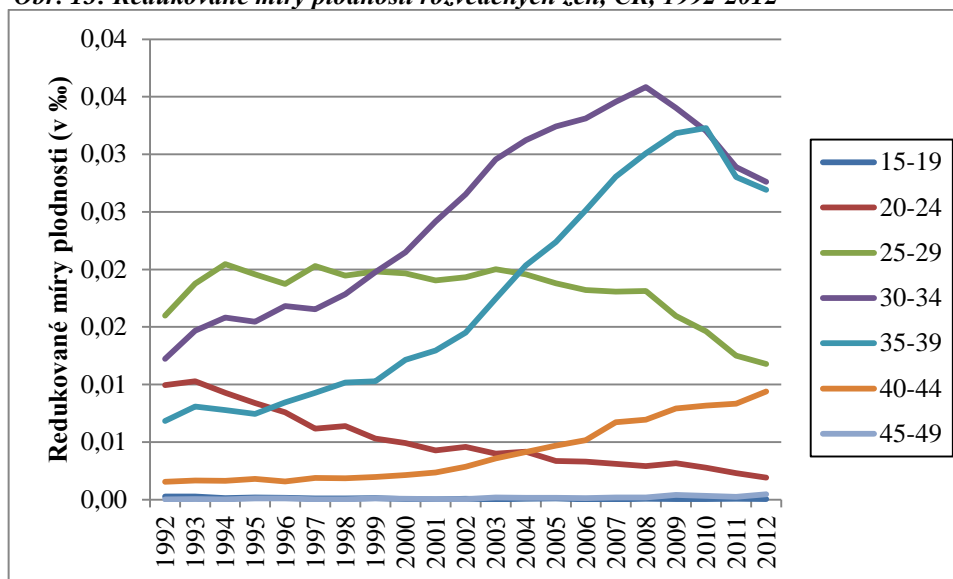
Obr. 12: Redukované míry plodnosti vdaných žen, ČR, 1992-2012

Zdroj dat: vlastní výpočty

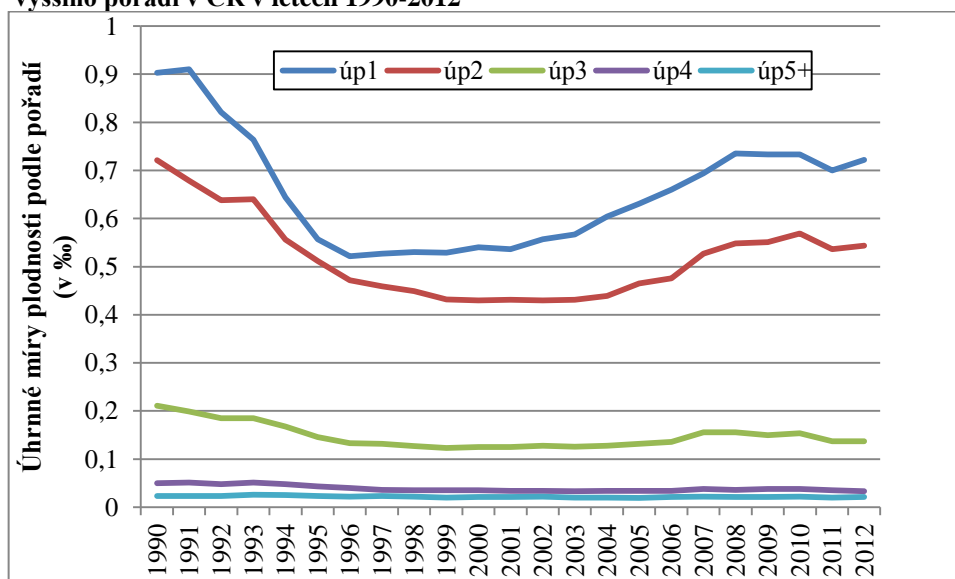
Poslední obrázek zaměřený na vývoj plodnosti podle rodinného stavu je obr. 13 zobrazující vývoj redukovaných měr plodnosti rozvedených žen. V nejmladší a nejstarší věkové skupině jsou redukované míry rozvedených žen minimální. Ve věku 20-24 let v čase klesaly redukované míry plodnosti a dnes se také pohybují na velmi nízké úrovni hodnot, což je do jisté míry spojené s nižší intenzitou vstupu do manželství, děti se dnes rodí svobodným matkám a ne rozvedeným jako v minulých letech. Ve věku 25-29 let redukované míry plodnosti rozvedených žen po počátečním nárůstu a následně dlouhodobé stagnaci v letech 1994 až 2007 od roku 2008 klesají. K poklesu dochází zejména z důvodů, že lidé nevstupují v takové míře do manželství a děti se tak rodí již i ve věkové skupině 25-29 let svobodným ženám. Ve sledovaném období ve věkových skupinách 30-34 let, kdy je redukovaná míra rozvedených ze všech věkových skupin nejvyšší, a 35-39 let rostla. U věkové skupiny 30-34 let vzrostla redukovaná míra plodnosti rozvedených žen z hodnot 0,012 v roce 1992 na 0,036 v roce 2008 a u věkové skupiny 35-39 let vzrostly hodnoty z 0,007 v roce 1992 na 0,032 v roce 2010. Až po roce 2008 u věku 30-34 let a 2010 u věku 35-39 let začala klesat, v roce 2012 byly míry redukované plodnosti rozvedených u věkové skupiny 30-34 let 0,027 a u věkové skupiny 35-39 let dosahovaly hodnot 0,0269. Tento pokles v posledních letech může být zdůvodněn celkovým poklesem úrovně úhrnné plodnosti v ČR. Redukovaná míra plodnosti rozvedených žen ve věku 40-44 let se po sledované období pohybuje na nízkých hodnotách, ale v čase nepatrně roste. Plodnost ovdovělých žen se pohybuje na velmi nízkých hodnotách, protože v reprodukčním věku je jen nízký podíl ovdovělých žen, úroveň úmrtnosti mužů je v těchto věcích ještě nízká. Z těchto důvodů podrobnější analýza redukovaných měr ovdovělých podle věku nebyla provedena, vývoj podílu živě narozených dětí ovdovělým ženám je zaznamenán v Příloze v Tab. P4.

Obr. 13: Redukované míry plodnosti rozvedených žen, ČR, 1992-2012

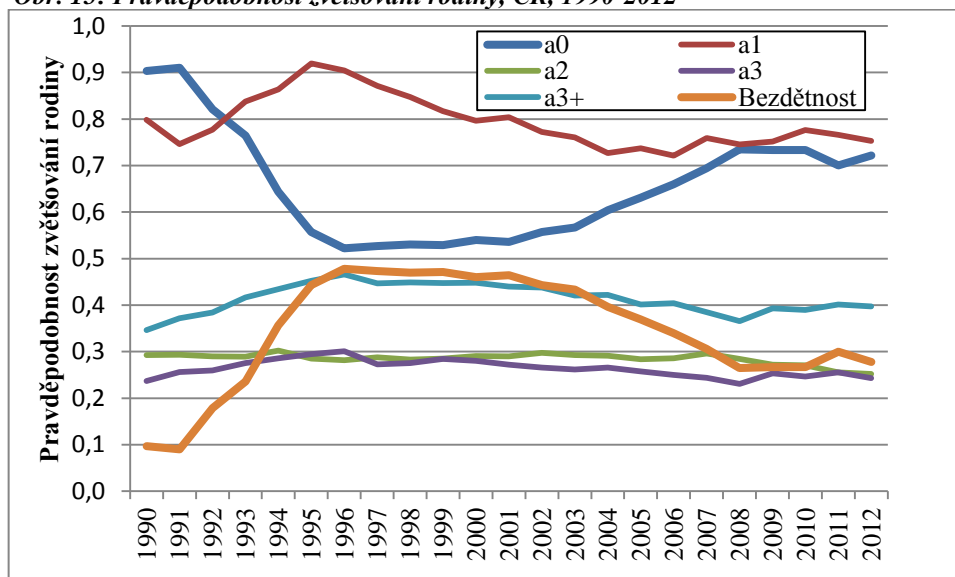
Zdroj dat: vlastní výpočty

Další důležitou součástí analýzy plodnosti, která již byla částečně zohledněna u průměrného věku matky, je zhodnocení vývoje plodnosti podle pořadí živě narozeného dítěte, protože úroveň plodnosti je ovlivněna taktéž faktem kolik dětí daného pořadí se ženám rodí. Zhodnocení intenzity úhrnné plodnosti podle dětí narozených matkám v prvním, druhém, třetím či vyšším pořadí je zásadní také pro posouzení kolik dětí má žena ve svém reprodukčním období a pravděpodobnosti zvětšování rodiny. Z obr. 14 je patrné, že pokles plodnosti v 90. letech probíhal především u živě narozených prvního a druhého pořadí. Následující nárůst plodnosti po roce 1999 je pravděpodobně kompenzací dříve odkládaného mateřství. Vývoj úhrnné plodnosti čtvrtého a pátého a vyššího pořadí se pohybuje na velmi nízkých hodnotách v průběhu celého sledovaného období a je v čase stálé. Úhrnná plodnost třetího pořadí se taktéž pohybuje na nízkých hodnotách, ovšem řádově nepatrně vyšších než u plodnosti vyšších pořadí. V čase jeho hodnota úhrnné plodnosti dětí narozených ve třetím pořadí mírně klesla z hodnoty 0,2 ‰ v roce 1990 na 0,136 ‰ v roce 2006 a později mírně vzrostla na hodnotu 0,16 ‰ v roce 2008, nicméně se stále pohybuje na podobné úrovni hodnot. V roce 2012 byla hodnota úhrnné plodnosti prvního a druhého pořadí, jež se významně podílí na celkové úrovni úhrnné plodnosti. V roce 1990 hodnota úhrnné plodnosti prvního pořadí byla 0,9 ‰ a druhého pořadí 0,7 ‰, minimální hodnoty dosáhla úhrnná plodnost prvního pořadí v roce 1999 (0,53 ‰) a druhého pořadí v roce 2002 (0,428 ‰). V roce 2012 byla hodnota prvního pořadí 0,72 ‰ a druhého pořadí narození 0,54 ‰.

Obr. 14: Vývoj úhrnné plodnosti podle prvního, druhého, třetího, čtvrtého a pátého a vyššího pořadí v ČR v letech 1990-2012

Zdroj dat: Human Fertility Database, vlastní výpočty

Ukazatel pravděpodobnosti zvětšování rodiny (a_i), který je založen na úhrnné plodnosti podle pořadí, určuje s jakou pravděpodobností žena, která má i -té dítě bude mít $i+1$ dítě. Průřezové zpracování tohoto ukazatele je zobrazeno na obr. 15. Od roku 1993 až doposud je patrná anomálie v tomto ukazateli, neboť pravděpodobnost narození druhého dítěte ženě se stává větší než narození prvního dítěte. Existují dva přístupy k vysvětlení tohoto trendu. Zaprvé, jelikož se jedná pouze o transversální pohled, v generačním zpracování tento trend nebude rozpoznatelný z důvodu posouvání plodnosti do vyšších věků. Za druhé, že se vyděluje prorodinně orientovaná skupina obyvatelstva, která má dvě děti za každých podmínek (Fialová a kol., 2007; Bartoňová a kol. 2008). Trendy pravděpodobnosti zvětšení rodiny vyšších pořadí se pohybují ve studovaném období na stejně nízké úrovni. Zrcadlově k vývoji pravděpodobnosti narození dítěte bezdětné ženě se vyvíjí pravděpodobnost bezdětnosti.

Obr. 15: Pravděpodobnost zvětšování rodiny, ČR, 1990-2012

Zdroj dat: vlastní výpočty

Vývoj úhrnné plodnosti podle krajů ve sledovaném období odpovídá trendům vývoje úhrnné plodnosti v rámci České republiky. Na počátku sledovaného období byly mezi kraji v ukazateli úhrnné plodnosti větší rozdíly, které se v čase snižovaly. V posledních letech je mezi kraji nižší

diferenciace nežli byla v roce 1991 (obr. P4). Nejvíce se v roce 1991 odlišovalo hlavní město Praha s hodnotou úhrnné plodnosti 1,68 ‰, naopak nejvyšší úhrnnou plodnost měl kraj Vysočina (1,94 ‰). V roce 2012 byla nejnižší intenzita plodnosti v Karlovarském kraji (1,37 ‰) a nejvyšší ve Středočeském kraji (1,54 ‰). Nízké úrovně intenzity plodnosti v Praze jsou ovlivňovány především stěhováním obyvatel Prahy při zakládání rodiny do zázemí hlavního města, tedy do okresů, které již administrativně spadají pod Středočeský kraj, kde je naopak úroveň plodnosti vysoká. Podrobnější vývoj úhrnné plodnosti je zachycen na obr. P3 v Příloze.

Plodnost v 90. letech v České republice prošla mnoha změnami, hodnoty úhrnné plodnosti se snížily z úrovně okolo 1,9 ‰ pod úroveň 1,5 dítěte na jednu ženu (v roce 1999 byla zaznamenána nejnižší úroveň plodnosti vůbec – 1,13 ‰). Změnilo se časování rození dětí, průměrný věk matky ve všech pořadích výrazně stoupl, v roce 2012 byl průměrný věk matky při narození prvního dítěte 27,9 let. Mimomanželská plodnost také prošla intenzivní změnou, vzrostla úroveň plodnosti především svobodných žen, zatímco plodnost žen vdaných klesla. Z důvodu změn v rodinném chování populace, snižováním úrovně sňatečnosti a nárůstu kohabitací partnerů. Vzrostla také pravděpodobnost bezdětnosti v průřezovém pojetí. Podle hlavních strukturálních změn v plodnosti se zdá, že se Česká republika přibližuje západním zemím Evropy, oproti těmto zemím však v ČR vyšší věk a růst počtu narozených svobodným matkám (především s nižším vzděláním) spíše snižuje konečnou plodnost (Bartoňová a kol., 2010). Mimo jiné v důsledku snižování úrovně plodnosti v průběhu 90. let a politických a ekonomických změn došlo k velkým změnám v péči o děti předškolního věku v ČR. Následující kapitola se bude věnovat popisu a analýze těchto změn a jejich dopadům na dostupnost předškolní péče o nejmenší děti po opětovném nárůstu úrovně plodnosti po roce 1999.

Kapitola 6

Předškolní péče o děti v ČR

Tato kapitola se zabývá problematikou předškolní péče o děti v České republice. Nejprve bude obecně zhodnocena rodinná politika v otázce předškolní péče o děti, budou popsány postoje české veřejnosti z dostupných výzkumů veřejného mínění. Následně je detailně analyzována dostupnost předškolní péče o děti, hlavně na celostátní úrovni. Vzhledem k nedostupnosti dat za nižší územní celky, jsou popsány studie, které byly na toto téma provedeny a jejich hlavní výsledky. Dále jsou stanoveny parametry modelů počtu zařízení předškolní péče na základě projekce ČSÚ (viz kapitola 2 a 4).

6.1 Předškolní péče o děti v rámci rodinné politiky

Kocourková (2009) definuje rodinnou politiku jako „soubor činností a opatření státu, která vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti (Kocourková, 2009, s. 228).“ Mezi základními opatřeními těchto politik pak patří finanční podpora rodin se závislými dětmi (např. porodné a přídavky na děti) a opatření ke slučitelnosti práce a rodiny (např. mateřská a rodičovská dovolená, zařízení péče o předškolní děti apod.). Po roce 1990 převládal v československé politice názor, že ovlivňování populačního vývoje ztratilo svůj význam a propad v úrovni plodnosti bude pouze krátkodobý. Liberálně konzervativní vláda pak prosazovala finanční podporu jen rodinám, které ji skutečně potřebují, aby snížili závislost rodin na sociálních dávkách. Byla prodloužena mateřská dovolená na 4 roky (od 1. 10. 1995), aby se matky mohly starat o nejmenší děti, ovšem jakákoli jiná možnost nebyla reálně pro matky přístupná. Ve svém důsledku se tak omezila i podpora zařízení péče o děti do tří let. Následující vlády se pak výrazně zaměřily pouze na finanční aspekty rodinné politiky, jako zvyšování dávek v mateřské a rodičovské dovolené, porodného. Ovšem zařízení péče o děti předškolního věku nebyly již diskutované a tak se jejich přístupnost stala minimální (Kocourková, 2009; Křižíková a kol., 2008). Jeden z hlavních problémů přístupu ČR k rodinné politice je neumožnění matkám si vybrat mezi rodičovskou dovolenou a dřívějším návratem do zaměstnání, jelikož není dostupná jeselská péče. Přestože jistý výběr je, existuje možnost, aby na rodičovskou dovolenou nastoupil otec dítěte, nebo si může matka zvolit kratší rodičovskou dovolenou, je pak rodina omezována nedostatečně přístupnou institucionální péčí o nejmenší a má tedy problémy skloubit práci a péči o děti.

V rámci rodinné politiky členských států EU a jejich přístupu ke slučitelnosti práce a rodiny definoval Paraskewopoulos (2009) 5 modelů přístupu k rodinné politice. Tato typologie je v této práci zařazena, protože slučuje aspekty úrovně plodnosti, zaměstnanosti žen a rodinné politiky a v současnosti patří k nejaktuálnějším. První model tzv. skandinávský vychází ze snahy zrovnoprávnit obě pohlaví i pomocí sladění rodinného a profesního života. Díky dostupnosti kvalitních služeb péče o dítě a flexibilních forem zaměstnávání je v těchto zemích vysoká úroveň intenzity plodnosti. Francouzský model poskytuje rodinám velké finanční dávky, mimo jiné daňově zvyhodňuje rodiče a poskytuje dostupné služby denní péče o děti předškolního věku. V obou výše popsaných modelech se hodnoty úrovně plodnosti pohybují na nejvyšších hodnotách v Evropě³. Následujícím modelem je model německy mluvících zemí, kde je rodina chráněna v ústavách, ale dlouhodobě byla problematika rodinné politiky chápána jako soukromá záležitost samotných rodin. Po roce 2007 dochází v Německu k obratu, kdy se pro zvýšení úrovně plodnosti snaží zavést hlavní prvky jak ze skandinávského modelu, tak francouzského modelu. V anglosaském modelu platí filosofie, že každý člověk je zodpovědný sám za sebe a svou rodinu. Stát tak nezasahuje do ekonomických záležitostí rodin a podpora rodin je přenechána charitativním organizacím. V posledním jihoevropském modelu neexistuje specifická rodinná politika a soukromé aktivity, zda mají významnou roli. Do žádného z těchto modelů Česká republika nezapadá, celkově vývoj v této oblasti v zemích střední a východní Evropy je velmi specifický a těžko formulovatelný do jednoho systému nebo modelu.

V roce 2002 byly Evropskou komisí stanoveny tzv. Barcelonské cíle, které stanovují, že členské země EU by do roku 2010 měly odstranit překážky v zaměstnanosti žen a to pomocí poskytnutí péče o předškolní děti. Předškolní péče by měla být garantována alespoň pro 90 % dětí ve věku 3-5 let a 33 % dětí mladších tří let věku (European Commission, 2013). Ovšem Česká republika se stavěla k těmto cílům odmítavě, především v oblasti zajištění péče pro 33 % dětí mladších než 3 roky (Hašková a kol., 2012). V roce 2012 byla Česká republika jednou z 9 zemí EU, které obdržely doporučení od Evropské komise v oblasti zaměstnanosti žen a předškolní péče o děti (European Commission, 2013), jelikož neadekvátně naplňovala výše vymezené cíle.

Rodinná politika může mimo jiné vycházet nejen z politických ideologií, ale taktéž z názorů a požadavků veřejnosti či mezinárodních tlaků v dané oblasti. Z těchto důvodů následující podkapitola zaměří na postoje společnosti v otázce předškolní péče o děti.

6.2 Postoje veřejnosti k předškolní péči o děti

V České společnosti je výrazně vnímána hranice 3 roku života dítěte, jako hranice, kdy je psychologický vývoj dítěte dostatečně vyspělý na odpoutání dítěte od matky, v populárním psychologickém diskurzu bývá označována jako „magická hranice“ (Hašková a kol., 2012). Toto pojetí vývoje dítěte je vysvětlováno v kontextu České republiky rozdělením jeselských institucí od mateřských škol při jejich zakládání v 50. letech minulého století a zařazením jeslí pod hlavičku zdravotnictví (Dudová a kol., 2010). Mimo jiné z těchto důvodů jsou postoje k mateřským školám ve společnosti pozitivnější, jsou brány jako důležitý krok především před vstupem dětí do prvních tříd základních škol. Přesto jsou i postoje k péči v mateřských školách o děti ve společnosti rozporuplné, ovšem přístupy a názory k jeslím jsou ve společnosti doslova negativní a dalo by se i konstatovat, že společnost jesle odmítá (Kuchařová a kol., 2006; Hašková a kol., 2012).

Z analýzy dat reprezentativního výzkumu *Manželství, práce a rodina* z roku 2005⁴ a výzkumu *Rodina, zaměstnání, vzdělání* z roku 2006⁵ vyplývá, že až do věku 3 let je upřednostňována péče o děti v rodinách. Dokonce u dětí ve věku mezi 2 a 3 lety je preference péče v rodině více než 90 %, až mezi věkem 3 a 4 se situace obrací, péči mimo rodinu podporuje téměř polovina respondentů a po čtvrtém věku dítěte až 75 % respondentů podporuje

³ Francie měla v roce 2011 úroveň úhrnné plodnosti 1,996 a Švédsko 1,9 dětí na jednu ženu (HFD, 2014)

⁴ s 2 500 respondenty, především ženami a jejich partnery ve věku 20-40 let

⁵ s 1000 respondenty ve věku 20-50 let z úplných rodin

péči mimo rodinný kruh. Tento postoj k péči o děti se téměř neodlišuje ani podle pohlaví a vzdělání (Sirovátka a kol., 2008). Taktéž z dat výzkumu *Rodiče 2005*⁶ vyplývá, že v otázce péče o děti předškolního věku jsou rodiče velmi genderově konzervativní. Dvě třetiny matek souhlasí s názorem, že by měly zůstat v domácnosti, taktéž stejný poměr otců preferuje péči o děti v domácnosti svých partnerek. 80 % rodičů až do tří let věku dítěte pak preferuje, aby se otec plně účastnil na trhu práce, zatímco matka se plně věnuje dítěti. Navíc pouze 15 % respondentů si myslí, že by se matka měla plně vrátit do pracovního procesu po vstupu dítěte do vzdělávacího procesu (ve věku 4-7 let) a srovnatelný podíl respondentů soudí, že by matka měla zůstat s dítětem v domácnosti až do školního věku (Křížková a kol., 2006). Tyto výzkumy jasně podporují prorodinný přístup k péči o děti, kterou by měla vykonávat především matka. Je otázkou do jaké míry i tento přístup společnosti k péči o nejmenší děti přispívá právě k nízké úrovni plodnosti a posouvání založení rodiny v průběhu devadesátých let.

Výzkum *Životní dráhy* z roku 2010⁷ poskytuje k dané problematice novější data, především k postoji v péči o děti mladší tří let. S tvrzením, že o dítě do tří let by měla pečovat výhradně matka, souhlasilo 84 % rodičů dětí do věku šesti let. Jen polovina pak souhlasila s tvrzením, že jesle či školka (spíše) může být pro děti do tří let prospěšná (Hašková a kol., 2012). Postoj k předškolní péči o děti do věku tří let se v rozmezí pěti let tedy příliš nezměnil, drobný pozitivní obrat však může být pozorován v odpovědi poloviny respondentů, že jesle či školka mohou být pro dítě mladší tří let i prospěšné.

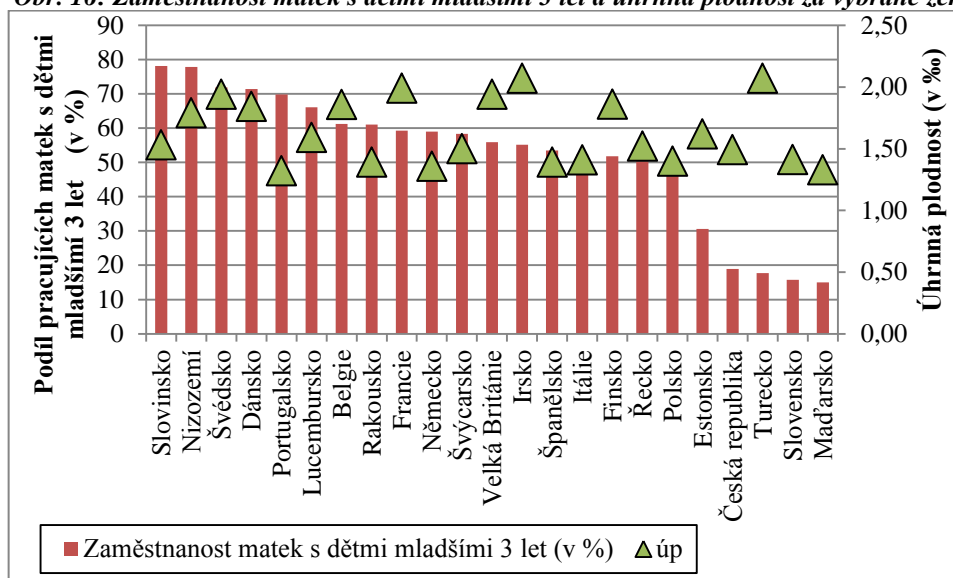
Z páté kapitoly publikace *Péče o nejmenší: boření mýtů*, kde je důkladně analyzován postoj k péči o děti mladší tří let, pak vyplývá, že lidé, kteří s jeslemi mají osobní zkušenosti, jsou spíše nakloněni jeselské péči, než lidé bez zkušeností s těmito zařízeními. Především matky institucionální péči spíše přijímají nežli otcové. Jedním z hlavních důvodů odmítání jeselské péče pak je obava z typu jeslí, které zde fungovaly do roku 1989 a faktu, že kvalita péče, kterou poskytovaly jesle v minulosti, by byla stejně špatná (Hašková a kol., 2012). V mezinárodním kontextu se ovšem ukazuje, že státy, které se dlouhodobě potýkají s nízkou úrovní plodnosti (pod 1,5 ‰) poskytují rovněž problematické podmínky pro kombinaci pracovního a rodinného života žen jako je například Rakousko, Německo nebo Itálie. Naopak v evropských zemích (například Francie, Švédsko, Belgie), kde je genderová rovnost v rámci rodinné politiky a přístupné instituce péče o děti do věku 3 let, hodnota úhrnné plodnosti neklesá pod hranici 1,5 ‰, jak ukazuje analýza z publikace *Práce a péče* (Křížková a kol., 2008).

V České republice bylo v roce 2009 necelých 20 % zaměstnaných matek s dětmi mladšími tří let (obr. 16). Oproti ostatním evropským státům se tak řadí mezi země s nejnižším podílem zaměstnaných žen spolu se Slovenskem a Maďarskem. Navíc je patrné, že úroveň úhrnné plodnosti je vyšší v zemích s vysokým podílem zaměstnanosti žen. Například Švédsko mělo v roce 2009 více než 70% zaměstnanost matek s dětmi mladšími tří let. Podíl zaměstnanosti matek s dětmi ve věku 3-5 let v České republice v roce 2009 dosahuje hodnot pod 60 % (obr. 17) a je již výrazně lepší oproti zaměstnanosti matek s nejmenšími dětmi. Ovšem v porovnání s ostatními vybranými zeměmi se stále ČR řadí mezi státy s nízkým podílem zaměstnanosti matek s dětmi ve věku 3-5 let.

⁶ provedeno na reprezentativním vzorku 1998 respondentů, kteří mají děti do 18 let

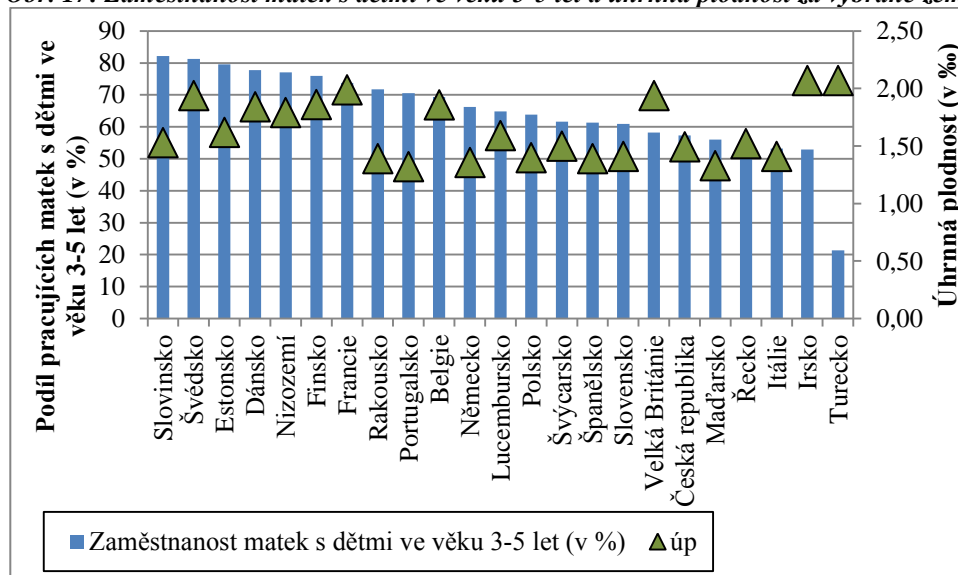
⁷ s 4010 respondenty

Obr. 16: Zaměstnanost matek s dětmi mladšími 3 let a úhrnná plodnost za vybrané země, 2009

Zdroj dat: OECD Family Database

Obr. 17: Zaměstnanost matek s dětmi ve věku 3-5 let a úhrnná plodnost za vybrané země, 2009

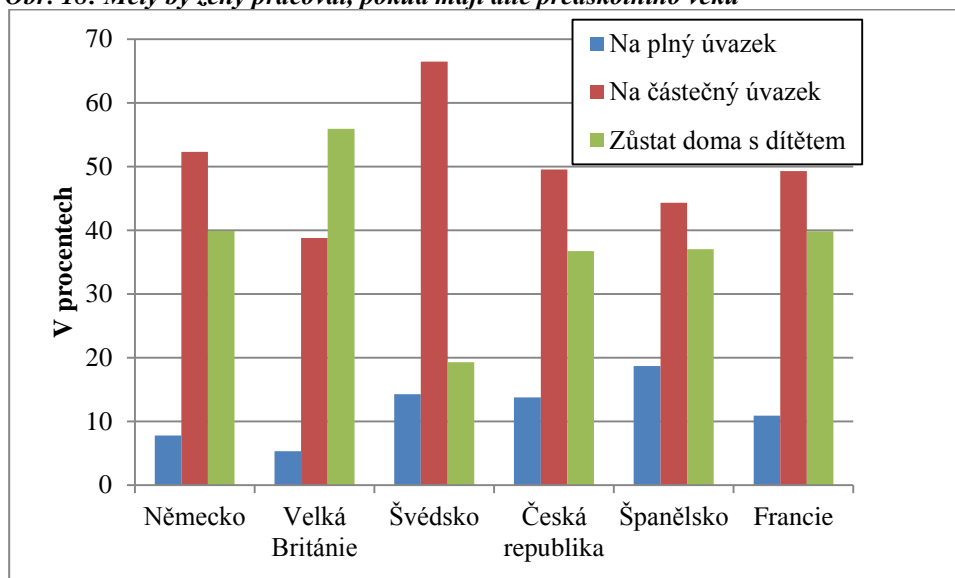

Zdroj dat: OECD Family Database

Z mezinárodního sociologického výzkumu ISSP 2002 (International Social Survey Programme), jehož téma bylo Rodina a gender byly vybrány dvě postojové otázky, které se týkají péče o nejmenší děti. První otázka zněla, zda by ženy měly pracovat, pokud mají dítě předškolního věku a druhá tvrdila, že předškolní dítě trpí, pokud matka pracuje. Na základě výše uvedené klasifikace evropských zemí (Paraskewopoulos, 2009) bylo vybráno 5 evropských zemí, které budou srovnány s Českou republikou. Téměř 50 % respondentů z ČR souhlasilo s výrokem, že matka s dítětem v předškolním věku by měla pracovat na částečný úvazek, méně než 15 % respondentů pak souhlasilo, že by matka s předškolním dítětem měla pracovat na plný úvazek a téměř 40 % respondentů pak tvrdilo, že by měla zůstat s dítětem doma (obr. 18). Podobné názory měli i respondenti z Německa, Španělska či Francie. Výrazně se názory liší především u švédské populace a britské. 65 % respondentů ze Švédska uváděli, že matka s dětmi v předškolním věku by měla pracovat na částečný úvazek. Naopak 55 % respondentů z Velké Británie souhlasí s názorem, že matka s dítětem v předškolním věku by měla zůstat s dítětem doma.

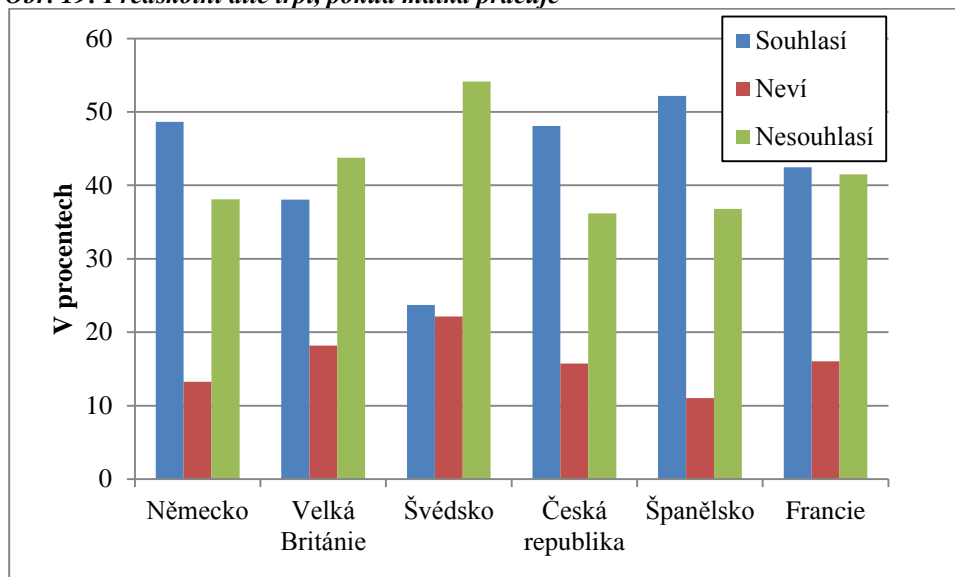
Na tvrzení, že dítě v předškolním věku trpí, pokud matka pracuje, kladně odpovědělo (odpovědi rozhodně souhlasím a spíše souhlasím) téměř 50 % respondentů z České republiky (obr. 19). S výrokem nesouhlasilo (odpovědi spíše nesouhlasím a rozhodně nesouhlasím) 35 % respondentů z ČR a 15 % respondentů odpovědělo, že neví. Opět respondenti z Německa, Španělska a Francie se svými odpověďmi na dané tvrzení blíží postojům respondentů z ČR. Více než 50 % respondentů ze Švédska a více než 40 % respondentů z Velké Británie s výrokem naopak nesouhlasí.

Obr. 18: Měly by ženy pracovat, pokud mají dítě předškolního věku

Zdroj dat: ISSP 2002

Obr. 19: Předškolní dítě trpí, pokud matka pracuje

Zdroj dat: ISSP 2002

Na druhou stranu, jsou zaznamenány tendence (ovlivněné třemi faktory), které ve společnosti vyvolávají rozporuplné postoje ke skloubení cílů, ambicí a aspirací populace a které by mohly vést k rozvrácení prorodinných postojů (Saxonberg a kol., 2007). Prvním faktorem, který napovídá k možné změně v těchto postojích, je fakt, že ženy věří, že potřebují pracovat z ekonomických důvodů, druhý faktor pak ukazuje, že výchova dětí přináší ekonomický tlak (plynoucí z obav, že se rodina ocitne na hranici chudoby). A za třetí, jako součást EU, je Česká republika ovlivňována genderově rovnostním přístupem, například v koncepci Barcelonských cílů EU.

Předškolní péče o děti především mladších tří let není ve společnosti doposud příliš vítána. Na druhou stranu jak ukazuje výzkum z roku 2010, postoj k této problematice se velmi mírně zlepšily a je možné, že s rostoucím poměrem vysokoškolsky vzdělaných žen s potřebou sebenaplnění v pracovním životě, se vztah k jeselské péči ještě v čase zlepší, zvláště pokud by se viditelně zlepšila i kvalita a dostupnost jeslí.

6.3 Dostupnost předškolní péče o děti v ČR od 90. let

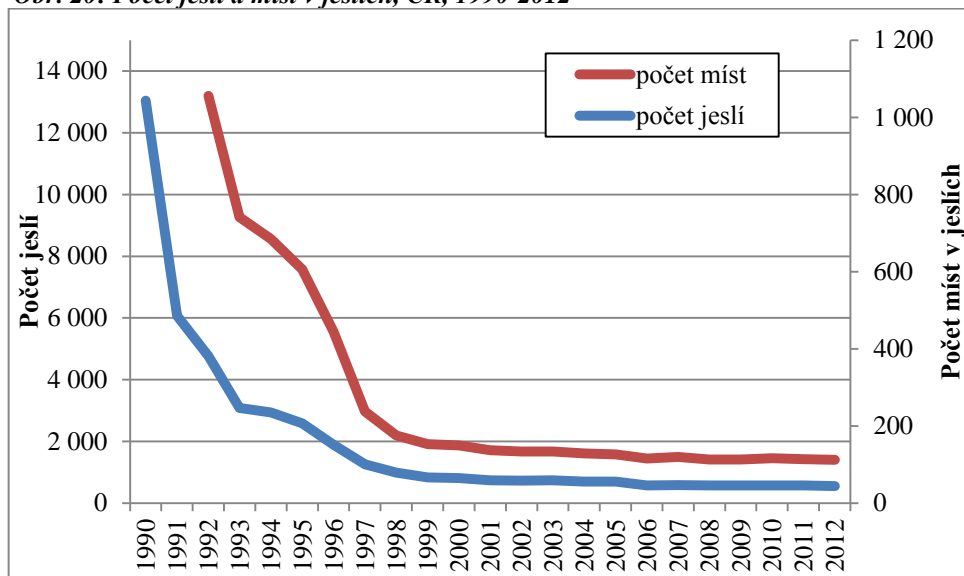
Jesle a mateřské školy jsou zřizovány obcemi, sdružením obcí či kraji. Zatímco jesle až do roku 2013 spadaly pod Ministerstvo zdravotnictví ČR, dnes je jejich pozice prozatím nedořešena, jesle, které jsou zřízené na základě živnosti, náleží pod Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR. Mateřské školy jsou v kompetenci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR (VÚPS, 2008; Jiříčka, 2014). Následující analýza dostupnosti péče o předškolní děti, se primárně zabývá institucemi státními. Soukromé jesle a mateřské školy, které nejsou zapsané ve školském rejstříku, jsou vedeny na živnost či mateřská centra a dětské koutky, které rodiče mohou využívat k hlídání svých dětí, analyzovány nebudou, jelikož nejsou vedeny v přístupných školských/zdravotnických statistikách.

Počet jeslí i mateřských škol se na počátku 90. let snižoval. Jesle byly zavírány v rámci prorodinné politiky, jak je popsáno v předešlé kapitole, naopak zavírání MŠ je spojeno se slabými populačními ročníky z poloviny 90. let. Ovšem reakce na nárůst plodnosti, který začal na přelomu tisíciletí, nebyl zohledněn v adekvátním počtu míst pro děti v MŠ. Počet neúspěšně vyřízených žádostí o přijetí do MŠ v posledních letech razantně vzrostl, ve školním roce 2005/06 bylo zamítnuto 6810 žádostí, v roce to již bylo necelých 60 tisíc zamítnutých žádostí (MŠMT, 2014a). Je nutné ovšem podotknout, že rodiče mohou podat více přihlášek do více zařízení a nejspíše tak v posledních letech činí z obav o umístění svého dítěte do MŠ. I proto nejspíše dochází k tak markantnímu nárůstu počtu zamítnutých žádostí.

Mnoho rodičů v České republice využívá služeb soukromých mateřských škol, jejichž počet v průběhu posledních let vzrostl. Ve školním roce 2005/06 bylo v ČR provozováno 72 soukromých MŠ, které jsou vedeny ve školském rejstříku, v roce 2012/13 stoupl počet těchto zařízení na 194 a o rok později jich dokonce bylo 249 (MŠMT, 2014a). Soukromé školky mohou dětem poskytovat speciální vzdělávání podle jejich zaměření například v oblasti jazyků nebo méně přeplněné třídy. Rodiče tak upřednostňují tyto zařízení oproti státním z důvodu poskytování speciálních služeb, nebo naopak se uchylují k soukromým MŠ až v případě, kdy mají problém umístit své dítě do státních MŠ, které je později ve vyšším věku do státem provozovaných MŠ přijato a odchází ze soukromých školek. Využívání dalších alternativ péče o děti v ČR není příliš využíváné, ať se jedná o hlídání dětí soukromými osobami, chůvami, či využívání agentur zprostředkávající tyto služby nebo soukromá zařízení provozovaná na živnost (Kuchařová, 2006). V roce 2011 byly dále v ČR zavedeny tzv. firemní školky, které jsou zakládány a vedeny firmami, které je založí pro potřeby vzdělávání dětí zaměstnanců firmy. Firemní školky mohou vzdělávat děti mladších tří let i předškoláky (MŠMT, 2014b).

Na obr. 20 je znázorněn vývoj počtu jeslí a míst v zařízeních jeselské péče, tedy pro děti do dvou let. V roce 1990 bylo v České republice tisíc jeslí s téměř 40 tisíci místy pro děti, o rok později už jich bylo o polovinu méně. Rychlé zavírání jeslí se zpomalilo v druhé polovině 90. let a v roce 2012 bylo v provozu 44 jeslí se 1,4 tisíci místy.

Obr. 20: Počet jeslí a míst v jeslích, ČR, 1990-2012

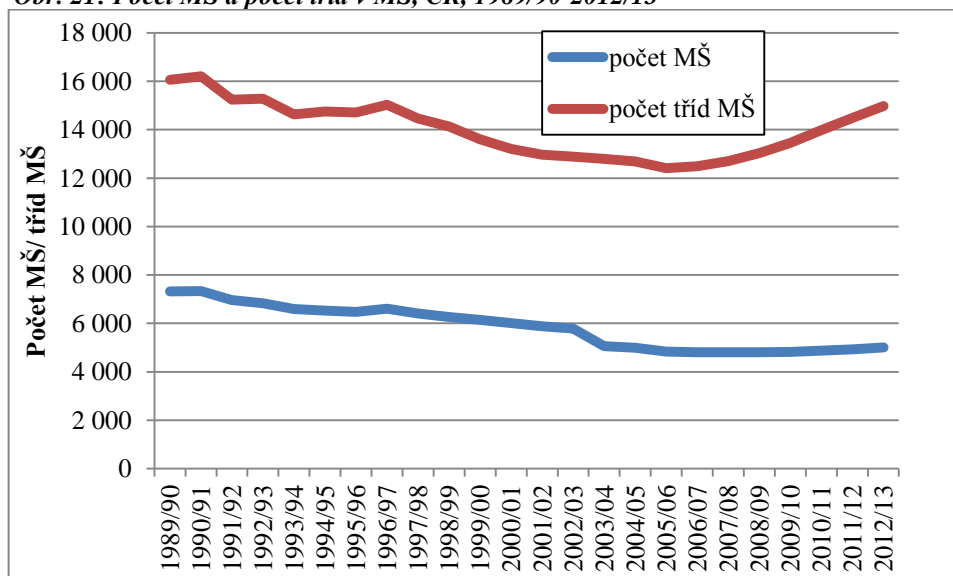

Pozn.: za roky 1990 není údaj o počtu míst znázorněn v grafu; za rok 1991 údaj není dostupný

Zdroj dat: Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti 2003-2012, Síť zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR

Mateřské školy byly v průběhu 90. let zavírány postupně a v menší intenzitě než jesle. Snižující počet zařízení MŠ odpovídá poklesu v počtu dětí, tedy zaplněnosti tříd. Vývoj počtu zařízení MŠ a jejich tříd je možné sledovat na obr. 21. Ve školním roce 1989/90 bylo v ČR 7 328 školek s 16 tisíci třídami. Počet MŠ se snižoval až do školního roku 2007/08, kdy počet školek začal opět mírně růst, především se ale začaly otevírat nové třídy. Ve školním roce 2012/13 bylo v ČR více než 5 tisíc MŠ s téměř 15 tisíci třídami. Znovuotevírání MŠ či jejich rozšiřování (v počtu tříd) však bylo opožděné a nebylo úplně dostatečné s rostoucí poptávkou po místech v MŠ, jak se navyšoval počet dětí ve věkové skupině 3-5 let, na konci prvního desetiletí tohoto století.

Obr. 21: Počet MŠ a počet tříd v MŠ, ČR, 1989/90-2012/13

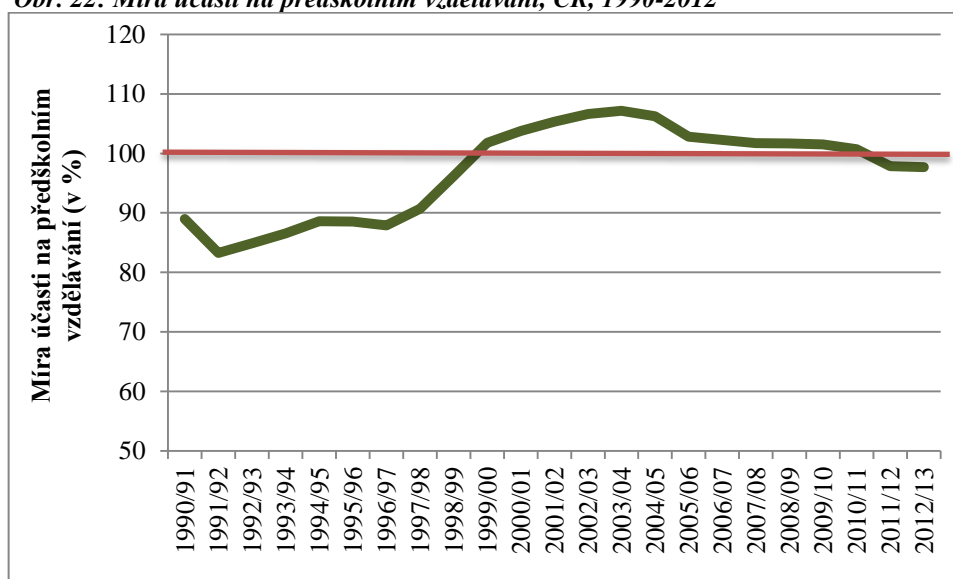

Pozn.: Od školního roku 1996/97 včetně škol pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami (speciálních MŠ); od školního roku 2005/2006 bez škol při zdravotnických zařízeních

Zdroj dat: Česká republika od roku 1989 v číslech

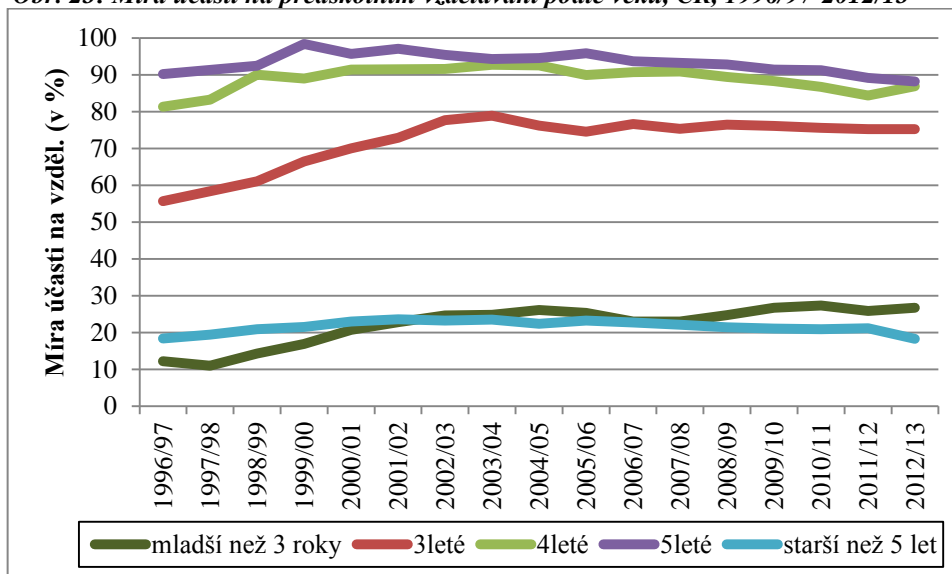
Ukazatel míry účasti na předškolním vzdělávání je základním ukazatelem jak pro potřeby této práce, tak pro demografii vzdělávání jako takovou. Jedná se o míru (vyjádřenou v procentech) reprezentující podíl dětí navštěvujících MŠ k celkovému počtu dětí ve věku 3-5 let. Na obr. 22 je zobrazen vývoj míry účasti na předškolním vzdělávání od roku 1990 do současnosti. Na začátku sledovaného období méně než 90 % dětí ve věku 3-5 let navštěvovaly mateřské školy. V druhé polovině 90. let však dochází k nárůstu hodnoty ukazatele a ve školním roce 1999/2000 hodnota ukazatele převýšila stoprocentní hranici (101,76 %). Nejvyšší hodnota ukazatele byla v roce 2003/04 a to 107,19 %, v posledních dvou letech sledovaného období pak jeho hodnota klesla pod hranici sta procent a v roce 2012/13 byla 97,68 % dětí navštěvujících MŠ z celkového počtu dětí ve věku 3-5 let. Na první pohled se tedy zdá, že MŠ jsou svou kapacitou dostupné pro všechny děti ve věku 3-5 let, ovšem nárůst míry účasti na vzdělávání byla dána mimo jiné nárůstem odkladů školní docházky a nárůstem časnějšího vstupu do mateřských škol, tedy vyššího počtu dětí navštěvujících MŠ starších 5 let a mladších 3 let. Z těchto důvodů je nutné podívat se na ukazatel míry účasti na vzdělávání i podle věku.

Obr. 22: Míra účasti na předškolním vzdělávání, ČR, 1990-2012

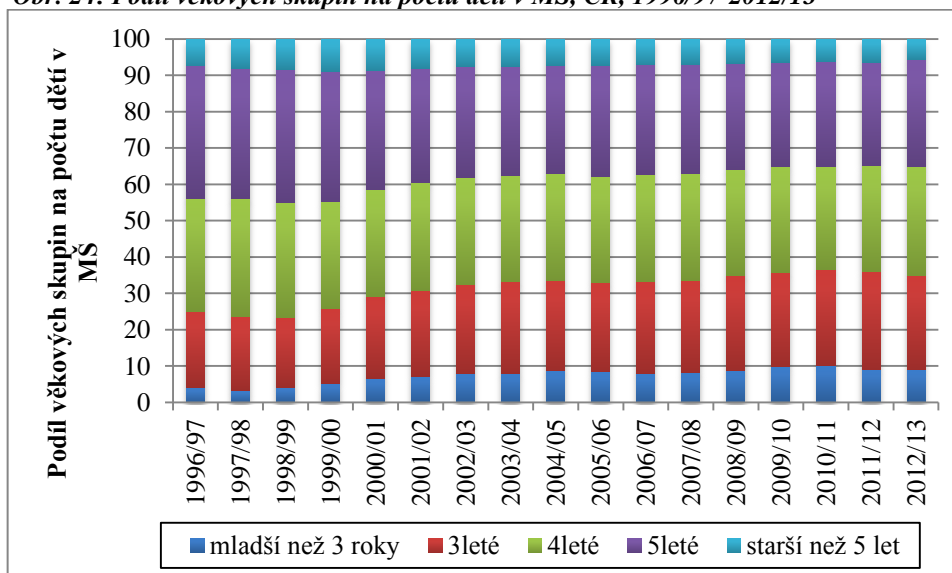
Zdroj dat: vlastní výpočty

Míru účasti na předškolním vzdělávání podle věku je možné sledovat z důvodu dostupnosti dat až od školního roku 1996/97. Na obr. 23 je zobrazen vývoj míry účasti na předškolním vzdělávání podle věku do školního roku 2012/13. V období málo početných populačních ročníků dětí ve věku 3-5 let začínal narůstat počet dětí mladších tří let, které navštěvovaly MŠ. Ve školním roce 2000/01 míra účasti na vzdělávání pro děti mladší tří let překročila 20 % a ve školním roce 2012/13 byla 26,74 %. Míra účasti na vzdělávání 3 letých dětí do školního roku 2003/04 rostla, později však začala stagnovat a nyní se pohybuje na úrovni 75 %. V prvních letech sledovaného období taktéž míra účasti na vzdělávání pro děti ve věku 4 a 5 let rostla a do roku 2007/08 u čtyř letých dětí a do roku 2010/11 u pěti letých dětí převyšovala 90 %, pravděpodobně z důvodu zavedení bezplatné docházky pro děti předškolního věku. V současnosti se u obou věků míra účasti na vzdělávání pohybuje těsně pod devadesát procenty. Míra účasti dětí starších 5 let se v průběhu sledovaného období příliš neměnila, na začátku období vzrostla nad 20 % a na této hranici se udržovala po celé sledované období, až ve školním roce 2012/13 klesla na 18,3 %.

Obr. 23: Míra účasti na předškolním vzdělávání podle věku, ČR, 1996/97-2012/13

Zdroj dat: vlastní výpočty

Ve stejném období, tj. 1996/97 – 2012/13, je na obr. 24 zachycen vývoj podílu věkových skupin na celkovém počtu dětí v mateřských školách ČR. Je zde patrný nárůst podílu dětí mladších tří let z 5,6 % ve školním roce 1996/97 na nejvyšší podíl ve školním roce 2010/11 (10,05 %). V následujících letech však podíl dětí mladších tří let v MŠ mírně klesl, ve školním roce 2012/13 byl tento podíl 9,02 %. Podíl tří letých dětí na celkovém počtu dětí navštěvující MŠ v čase rostl. Nejvyšší zastoupení tříletých dětí bylo ve školním roce 2011/12 (27%), v následujícím roce ovšem jejich podíl poprvé klesl na 25,8%. Nejvyšší zastoupení mají děti ve věku 4 a 5 let, v průběhu sledovaného vývoje se podíly těchto věkových skupin pohybují okolo 30 %. Naopak podíl dětí starších 5 let se na začátku sledovaného období mírně zvyšoval, po roce 1999/00 (8,9 %) již pouze postupně klesal a v roce 2012/13 byl podíl dětí starších 5 let 5,7 %.

Obr. 24: Podíl věkových skupin na počtu dětí v MŠ, ČR, 1996/97-2012/13

Pozn.: do roku 2004/2005 bez speciálních škol

Zdroj dat: Databáze MŠMT

Samozřejmě výše uvedené data jsou analyzována na celorepublikové úrovni, dostupnost a míra účasti na předškolním vzdělávání se může různit od krajské úrovně až po okresy a jednotlivé obce České republiky. Z důvodu nedostupnosti dat na nižších regionálních úrovních nebyla provedena vlastní analýza dostupnosti péče o předškolní děti na krajské úrovni a pro popsání situace na úrovni krajů ČR jsou použity informace z již provedených analýz. V roce 2008 byl publikován článek zabývající se mírou účasti na vzdělávání a především faktory, které ovlivňují její regionální diferenciaci (Hulík a kol., 2008). Pomocí analýzy dat za školní rok 2007/2008, faktorové a shlukové analýzy byly v tomto textu na krajské úrovni popsány 3 faktory, které vysvětlují z 93 % celkovou variabilitu ze zvolených proměnných. Prvním faktorem, který rozdíl mezi mírou účasti na vzdělávání mezi kraji vysvětluje z více než 71 %, je faktor sociodemografický. U většiny proměnných tohoto faktoru platí, že čím vyšší hodnota ukazatele, tím nižší míra účasti na vzdělávání, tento vztah se týká následujících ukazatelů – úhrnná plodnost, zastoupení Romů v populaci, podíl narozených mimo manželství, podíl narozených s nižší porodní hmotností a intenzita rozvodovosti. Protichůdný vztah je pouze u ukazatele naděje dožití žen při narození, tedy, čím vyšší je jeho hodnota, tím vyšší je míra účasti na vzdělávání (Hulík a kol., 2008).

Druhým faktorem, vysvětlujícím variabilitu přes 14 %, je faktor označený v článku jako sociokulturní, jež je sycen ukazateli intenzitou sňatečnosti, podílem ekonomicky aktivních žen, podílem věřících osob, podílem narozených v regionu svého současného bydliště a ukazatelem intenzity umělého přerušení těhotenství. Zpravidla platí, že čím vyšší hodnota u indikátorů sňatečnosti, potratovosti a ekonomické aktivity žen, tím nižší míra účasti na vzdělávání dětí předškolního věku. Naopak u podílu věřících a narozených v regionu svého současného bydliště, platí vztah, čím nižší jsou jejich hodnoty, tím je vyšší míra účasti na vzdělávání. Lidský faktor je pak označením posledního faktoru (vysvětlující variabilitu ze 7 %), ve kterém jsou zastoupeny tyto ukazatele – počet MŠ na 1000 dětí ve věku 3-5 let, národnostní homogenita a index ekonomického zatížení. Na úrovni krajů se ztrácí vliv dostupnosti i ekonomické vyspělosti na míru účasti, především v porovnání s faktorovou analýzou na úrovni okresů, která je detailně popsána v uvedeném článku (Hulík a kol., 2008).

Na základě relevantní literatury pro ČR je patrné, že na krajské úrovni se projevuje na míru účasti na předškolním vzdělávání nejvíce faktor sociodemografických charakteristik. V krajích, kde se ukazatele tohoto faktoru příliš neliší od průměrných hodnot za Českou republiku, jsou hodnoty míry účasti na předškolním vzdělávání průměrné či vyšší. Na druhou stranu na Severozápadě Čech a v Praze, kde jsou sociodemografické ukazatele krajních hodnot, je účast na vzdělávání předškolních dětí nižší (Hulík a kol., 2008). Ze závěrečné zprávy řešení projektu HR162/07, jehož hlavním cílem bylo zjistit rozsah, podmínky a variabilitu služeb v péči o děti předškolního i mladšího školního věku v ČR, vedeného Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, vyplývá, že nejhorší situace v dostupnosti mateřských škol je především v okolí největších měst (Praha, Brno, Plzeň, České Budějovice). Tento výzkum vychází z analýzy počtu dětí v MŠ a počtů žádostí o místo v MŠ, které byly zamítnuty, tedy míře odmítnutí podaných žádostí (k 30. 9. 2007) a z dat získaných ve výběrovém šetření. Navíc jesle se nacházejí pouze v několika velkých městech republiky (VÚPS, 2008). Přestože se jedná v obou případech o analýzy stavu dostupnosti předškolní péče na krajské úrovni spíše pro konec sledovaného období v této práci, poskytují tyto informace hlavní obraz problematiky na regionální úrovni.

6.4 Modely počtu předškolních zařízení

Hlavním opěrným bodem stanovených modelů je nízká, střední a vysoká varianta nejnovější projekce ČSÚ, která vychází ze SLDB 2011 a je počítána komponentní metodou podle jednotek věku v jednoletém kroku. Základní trendy složek budoucího vývoje jsou vystiženy v následující tabulce (tab. 3). Střední varianta, varianta nejpravděpodobnějšího vývoje dle této projekce má hlavní parametry - snižování úrovně úmrtnosti, kladné migrační saldo s mírným zvýšením úrovně plodnosti (ČSÚ, 2013b).

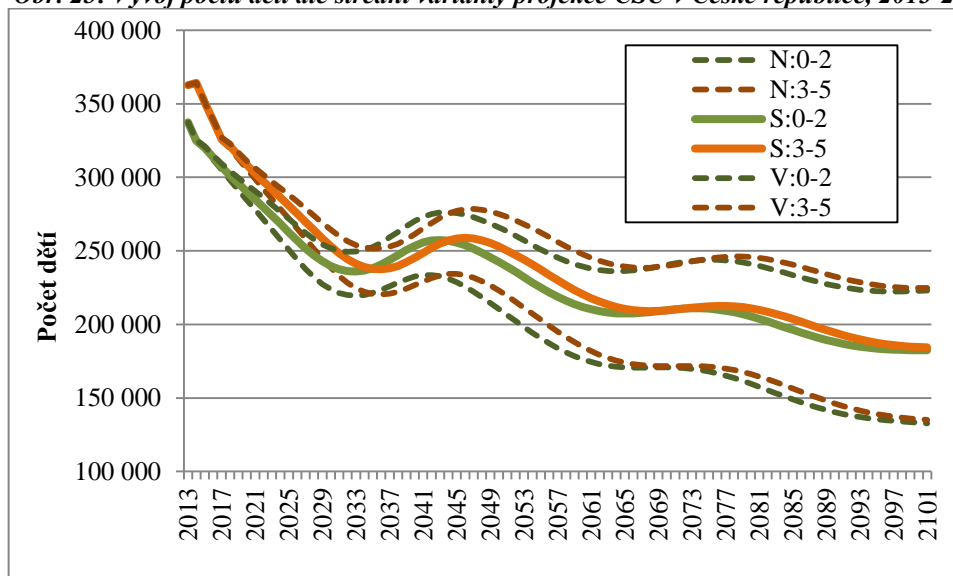
Tab. 3: Základní parametry projekce obyvatelstva ČSÚ

Rok	Úhrnná plodnost			Naděje dožití (muži / ženy)			Saldo migrace		
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
2012	1,45	1,45	1,45	75,0 / 80,9	75,0 / 80,9	75,0 / 80,9	10 293	10 293	10 293
2015	1,45	1,45	1,45	75,6 / 81,4	75,8 / 81,6	75,9 / 81,8	-996	8 934	18 864
2030	1,45	1,5	1,52	78,2 / 83,8	79,5 / 85,1	80,6 / 86,1	2 226	11 659	21 110
2050	1,45	1,56	1,61	81,1 / 86,2	83,0 / 88,0	84,6 / 89,3	5 571	14 384	23 291
2100	1,45	1,56	1,61	84,2 / 88,8	86,6 / 91,1	88,4 / 92,9	10 350	17 671	25 400

Pozn.: Za rok 2012 se jedná o reálná data

Zdroj dat: Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100

Vývoj počtu dětí v adekvátních věkových skupinách (0-2 a 3-5 let) do roku 2100 dle projekce ČSÚ je zobrazen na níže uvedeném obrázku (obr. 25). Počet dětí v daných věkových skupinách 0-2 (ve věku jeselské péče) a 3-5 let (ve věku docházky do MŠ) se podle této projekce sníží z přibližně 350 tisíc dětí v roce 2013 na méně než 200 tisíc dětí na konci projektovaného období ve střední variantě projekce. Poklesu počtu dětí v čase by měl odpovídat i pokles zařízení denní péče o předškolní děti.

Obr. 25: Vývoj počtu dětí dle střední varianty projekce ČSÚ v České republice, 2013-2100

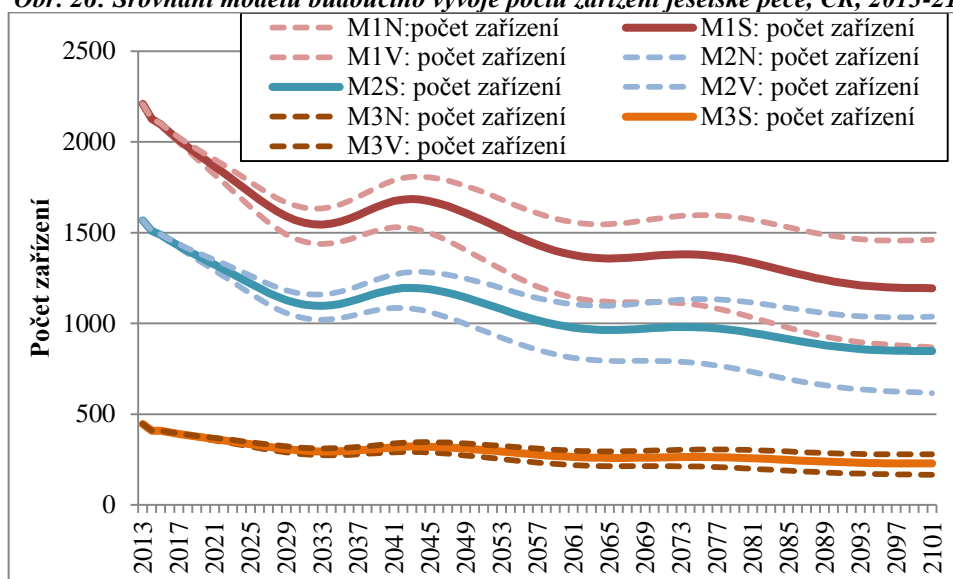
Pozn.: N – nízká varianta projekce, S – střední varianta projekce, V – vysoká varianta projekce (data k 1.1.)

Zdroj dat: Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100, ČSÚ

Modely počtu předškolních zařízení byly přirozeně rozděleny do dvou kategorií, jak již vyplývá z výše uvedených parametrů jednotlivých modelů. První kategorie sleduje jeselskou péči vhodnou pro děti ve věku 0-2 let a druhá kategorie pak péči o děti ve věku 3-5 let v mateřských školách.

Obr. 26 zobrazuje srovnání modelů pro děti ve věkové kategorii 0-2 let. Model M3 zobrazuje vývoj počtu zařízení, který by nastal v případě, že současná situace bude přetrvávat. Z metodologického hlediska je tento model nesrovnatelný se zbylými modely M1 a M2, jelikož sleduje populaci pouze dvouletých dětí, která však odráží dnešní dostupnost péče o nejmenší, z prostého důvodu a to že jeselská péče jako taková v České republice téměř neexistuje. Pro zajištění jeselské péče pro 33 % dětí ve věku 0-2 let by bylo potřeba za současných kvalit a kapacit českých jeslí téměř 1100 zařízení za rok 2013 (M2). Na druhou stranu pro naplnění švédského modelu (M1), který odpovídá ideálním standartům kvality a dostupnosti péče, by bylo potřeba oproti modelu M3 navýšit počet zařízení o 1762 za rok 2013. Počet zařízení ve všech modelech odráží velikost studované populace, celkově v čase s drobnými výkyvy klesá.

Obr. 26: Srovnání modelů budoucího vývoje počtu zařízení jeselské péče, ČR, 2013-2100

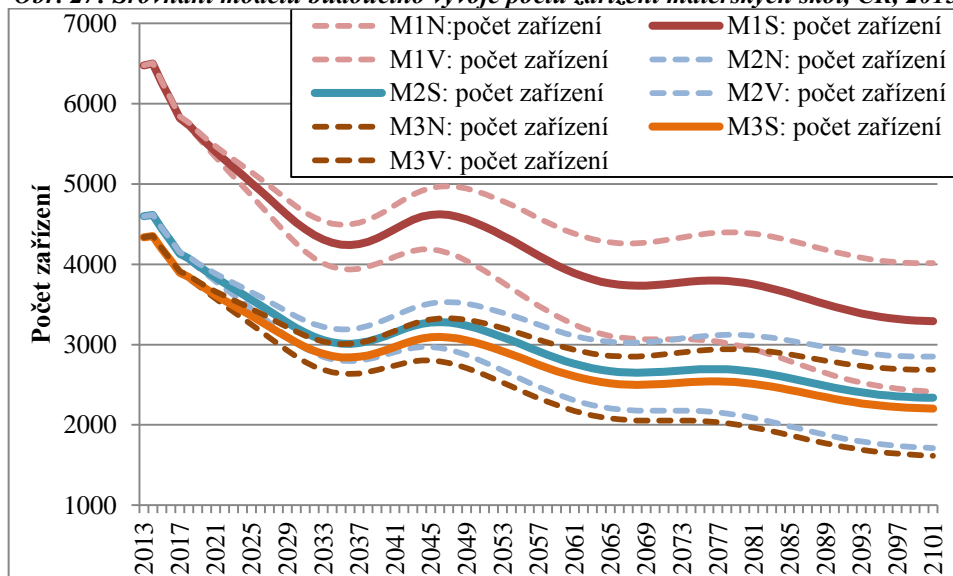

Pozn.: M1N – nízká varianta projekce model 1, M1S – střední varianta projekce model 1, M1V – vysoká varianta projekce model 1
M2N – nízká varianta projekce model 2, M2S – střední varianta projekce model 2, M2V – vysoká varianta projekce model 2
M3N – nízká varianta projekce model 3, M3S – střední varianta projekce model 3, M3V – vysoká varianta projekce model 3
model M3 pouze pro dvouleté děti
(data k 1.1.)

Zdroj dat: vlastní výpočty

Počet zařízení péče o děti ve věku 3-5 let, by ideálně měla být řádově dvojnásobná oproti počtu zařízení jeselské péče. Ze srovnání modelů budoucího vývoje počtu MŠ (obr. 27) vyplývá, že pro zajištění ideální kvality a dostupnosti péče (M1) by se počet zařízení MŠ oproti současnému stavu (M3) měl navýšit o 34,2 %. Jinými slovy prostor pro zlepšení dostupnosti pro 90 % dětí ve věku 3-5 let a dosažení kvalitní švédské péče o předškolní děti je mezi křivkami M3 a M1. Pro zajištění dostupnosti MŠ pro 90 % dětí ve věku 3-5 let by bylo nutné navýšit počet zařízení o 7,3 %. Mezi křivkami M3 a M2 je místo pro navýšení počtu zařízení, které by mělo za cíl zpřístupnit MŠ pro 90 % dětí ve věku 3-5 let.

Obr. 27: Srovnání modelů budoucího vývoje počtu zařízení mateřských škol, ČR, 2013-2100

Pozn.: M1N – nízká varianta projekce model 1, M1S – střední varianta projekce model 1, M1V – vysoká varianta projekce model 1
 M2N – nízká varianta projekce model 2, M2S – střední varianta projekce model 2, M2V – vysoká varianta projekce model 2
 M3N – nízká varianta projekce model 3, M3S – střední varianta projekce model 3, M3V – vysoká varianta projekce model 3
 (data k 1.1.)

Zdroj dat: vlastní výpočty

Výše uvedené modely pouze zobrazují situaci možného budoucího vývoje a prostory pro zlepšení současné situace dostupnosti a kvalit předškolní péče o děti nejlepších evropských standardů v rámci celé republiky. Pro přesnější údaje o počtu zařízení by bylo nutné použít regionální projekce budoucího vývoje počtu obyvatel, jelikož poptávka po místech v předškolních zařízeních se na krajské i okresní úrovni liší z důvodu mnohých faktorů (demografických, sociálních, ekonomických, tradičních přístupů k rodině apod.).

6.5 Diskuse k tématu předškolní péče

Téma skloubení práce a péče o děti předškolního věku je velmi aktuální a často diskutované téma posledních let. Přestože zájem o tuto problematiku nejvíce odstartoval až nedostatek míst v mateřských školách, byl vzbuzen zájem i o péči o děti mladší tří let. Z mezinárodních srovnání je navíc zřejmé, že adekvátní přístup státu k podpoře rodin s dětmi i v rámci zajištění kvalitní institucionální péče o děti starší 1 roku přispívá k udržení míry úhrnné plodnosti nad hranici 1,5 ‰, dokonce blíží se k hodnotám 1,9 ‰.

V této práci bylo formulováno několik důvodů, proč Česká republika ucelenou péči o předškolní děti mladší tří let potřebuje. Tyto důvody byly taktéž jasně stanoveny v publikaci *Práce a péče* následným způsobem (Křížková a kol., 2008). První důvod je argument, že roste poptávka po místech v mateřských školách dětí mladšího než třetího věku. Na tento argument poukazuje mimo jiné i rostoucí počet odmítnutých žádostí o přijetí do MŠ. Dalším důvodem pak je fakt, že po zavedení tzv. vícerychlostní rodičovské dovolené, která umožňuje matkám si zvolit, jak dlouho chtějí čerpat tuto „dovolenou“ a podle toho jim bude taktéž určena výše státního příspěvku – tato forma rodičovské dovolené byla zavedena v roce 2008, není v praxi možné zvolit si kratší dobu rodinné péče o dítě, pokud nebudou zavedeny adekvátní místa institucionálního zařízení péče o malé děti. Argument rovných příležitostí a ekonomický pak poukazuje na fakt, že mateřství má často negativní dopady na zaměstnání žen v ČR, argument závazku pak připomíná stanovení Barcelonských cílů z roku 2002, ke kterým se ČR

v rámci péče o děti mladší tří let zatím nepřibližuje. Posledním stanoveným argumentem, je populační zdůvodnění, tedy, nízké hodnoty plodnosti v ČR, které by mohly být pozitivně ovlivněny dostupnou péčí o nejmenší děti.

V široké veřejnosti panuje také přesvědčení, že možnost péče o nejmenší děti v rodinách by mohli poskytovat také prarodiče dítěte. V České republice, však jen nízký podíl prarodičů hlídá svá vnoučata, a pokud je hlídají tak ne intenzivně. Dle ekonomických teorií je nízký počet prarodičů hlídajících svá vnoučata vysvětlován třemi faktory – dostupností zařízení péče o nejmladší děti, ekonomickou aktivitou žen a délkou mateřské či rodičovské dovolené. V středoevropském kontextu však do problematiky zasahuje i rodinná kultura (Mitchell a kol., 2012).

Postoje k rozvoji předškolní péče o děti minulá konzervativní vlády Petra Nečase byly dosti negativní a výslovně odmítaly přijetí Barcelonských cílů (Hašková a kol., 2012), na druhou stranu byla alespoň rozvinuta diskuze k dané problematice. Současný ministr školství Marcel Chládek výrazně změnil postoj k péči o předškolní děti a chce řešit dostupnost předškolní péče o děti v České republice. Měly by být vytvořeny fondy (z peněz EU i českého státního rozpočtu), které podpoří obce k výstavbě mateřských škol. Navíc je také debatováno zavedení tzv. dětských skupin, jejichž zřízení a provoz by měl být jednodušší, ovšem kvalita péče a vzdělávání v těchto skupinách bude jistě diskutabilní (Mošpanová, 2014). Je nutné ovšem podotknout, že roky akutního nedostatku míst v MŠ s poklesem úrovně plodnosti v posledních dvou letech nejspíše pominuly a problém se bude v nynějších letech přesouvat do tříd prvního stupně základních škol.

Taktéž změna příslušnosti jeslí z klasifikace zdravotnických zařízení (Jirička, 2014) je možnou příležitostí k pozitivnímu vývoji v této problematice. Přestože v současnosti ministerstvo školství ČR nepřevzalo zodpovědnost za tyto zařízení, mohlo by se tak v budoucnu stát. To by přispělo k možnému hypotetickému rozšíření a přiřazení k mateřským školám. Především například těm, které v budoucnu budou mít problémy s naplněním v důsledku budoucího poklesu počtu dětí. Dle projekce ČSÚ, by mohly být vytvořeny třídy pro děti od jednoho roku věku. Ačkoliv v současnosti vedení i personál mateřských škol nerado přijímá děti mladší tří let (VÚPS, 2008).

Kapitola 8

Závěr

Tato práce se zabývala vývojem plodnosti a dostupnosti předškolní péče o děti v ČR po roce 1990, tento vývoj popsala a porozuměla faktorům, které jej mohly ovlivňovat. Navíc se zaměřila i na možný budoucí vývoj počtu dětí ve studovaném věku a stanovila modely pro odhad ideálního počtu předškolních zařízení.

První čtyři kapitoly této bakalářské práce se zabývají úvodními aspekty potřebnými pro analýzu plodnosti a dostupnosti předškolní péče o děti v ČR od 90. let. V úvodní kapitole jsou stanoveny cíle a hypotézy práce. Druhá kapitola popisuje použité datové zdroje pro potřeby této bakalářské práce. Ve třetí kapitole je pak uveden přehled základní relevantní literatury a ve čtvrté kapitole jsou popsány metody, které byly použity pro analýzu úrovně plodnosti a dostupnosti předškolní péče o děti.

V páté kapitole je podrobně analyzován populační vývoj ČR v aspektech plodnosti po roce 1990. V průběhu posledních 22 let prošla plodnost v ČR několika změnami. Celková úroveň úhrnné plodnosti se snížila z hodnot okolo 1,9 dětí na jednu ženu v roce 1990 na 1,13 dětí na jednu ženu v roce 1999. V následujících letech došlo v ČR k následnému růstu ukazatele úhrnné plodnosti, který se dnes pohybuje okolo hodnoty 1,5 dětí na jednu ženu. Jedním z důvodů propadu úrovně plodnosti je změna časování rození dětí, v roce 1990 byl průměrný věk matky při narození prvního dítěte 22,5 let a v roce 2012 byl 27,9 let. Další zásadní změnou je nárůst podílu dětí narozených mimo manželství, v roce 1990 se mimo manželství narodilo jen 8,5 % živě narozených dětí a v roce 2012 to bylo již 43,4 % živě narozených dětí.

Šestá kapitola se pak věnuje několika aspektům předškolní péče o děti v ČR od 90. let. Zprvce shrnuje rodinnou politiku v této oblasti a také postoje české společnosti k otázce předškolní péče o děti. Dále se věnuje analýze dostupnosti předškolní péče o děti v ČR. Je zjištěno, že vývoj dostupnosti institucionální péče o děti do tří let neodpovídala vývoji plodnosti a klíčovou roli v zavírání jeslí sehrála rodinná politika a odmítavé postoje veřejnosti k těmto zařízením. Vývoj dostupnosti institucionální péče o děti ve věku 3-5 let více koresponduje s vývojem úrovně plodnosti, přesto dostupnost předškolní péče o děti neodpovídala v posledních letech poptávce po těchto službách. Navíc jsou stanoveny modely budoucího počtu zařízení předškolní péče o děti, které zobrazují tři situace, dostupnost a kvalitu předškolní péče dle evropských standardů (M1), dostupnost předškolní péče dle evropských standardů a současných poměrů kvality předškolní péče v ČR (M2) a dostupnost a kvalitu současných poměrů předškolní péče v ČR (M3).

První hypotéza, jež tvrdila, že vývoj plodnosti po roce 1990 odráží vývoj dostupnosti předškolní péče o děti v České republice, se částečně potvrdila. V rámci mateřských škol, se dá hovořit o prvotním snižování počtu míst a zařízení v průběhu 90. let a opětovném nárůstu dostupnosti v období zvyšující se úrovně plodnosti. Ovšem otázka, zda navyšování kapacit bylo dostatečné a včasné je sporná. Co se týče jeslí, tak ty byly od počátku sledovaného období plošně rušeny a jejich počet a dostupnost v žádném případě neodpovídá vývoji plodnosti.

Druhá hypotéza pak zní následovně - odhadovaný počet předškolních zařízení dle evropských standardů (Barcelonských cílů a parametry kvality švédské péče o předškolní děti) bude převyšovat odhadovaný počet zařízení dle současného stavu dostupnosti a kvality

předškolní péče o děti. Tato hypotéza byla potvrzena na základě analýzy modelů budoucího vývoje počtu předškolních zařízení v rámci celé ČR, která vycházela z populačních odhadů Českého statistického úřadu.

Nedostatkem této práce a prostorem pro rozvoj této problematiky, je fakt, že je prováděna téměř výhradně na analýze celorepublikových dat. Rozhodně pro vhodnější, přesnější a ideálnější analýzu a modelování by bylo nutné provést analýzu na krajské či okresní úrovni a úplně nejideálnějším stavem by jistě byla analýza na obecní úrovni, která zahrnuje veškeré možné faktory ovlivňující poptávku po péči o děti. Na druhou stranu tyto faktory se mohou v čase měnit, jakožto se mohou měnit společenské, ekonomické a politické postoje k dané problematice. Přesto jsou výsledky a východiska práce relevantní a poskytují celkový obraz vývoje plodnosti a dostupnosti předškolní péče o děti, která je jedním z faktorů ovlivňující nízkou úroveň plodnosti v některých evropských zemích, jak je popsáno v mezinárodních výzkumech.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BARTOŇOVÁ, D., BURCIN, B., FIALOVÁ, L., KALIBOVÁ, K., KOCOURKOVÁ, J., KUČERA, T., RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2008. Populační vývoj České republiky 2007. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2008. 140s. ISBN 978-80-86561-46-2.
- BARTOŇOVÁ, D., BURCIN, B., FIALOVÁ, L., KALIBOVÁ, K., KOCOURKOVÁ, J., KUČERA, T., RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2010. Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 238s. ISBN 978-80-7419-024-7.
- BILLARI, F. C., KOHLER, H. P. 2004. *Patterns of Low and Lowest-Low Fertility in Europe*. Population Studies. 2004. roč. 58, č. 2, s. 161-176. ISSN: 0032-4728.
- BONGAARTS, J. FEENEY, G. 1998. *On the Quantum and Tempo of Fertility*. Population and Development Review. 1998. roč. 24, č. 2, s. 271-291. ISSN: 1728-4457.
- BONGAARTS, J. SOBOTKA, T. 2012. *A Demographic Explanation for the Recent Rise in European Fertility*. Population and Development Review. 2012. roč. 38, č. 1, s. 83-120. ISSN: 1728-4457.
- DAŇKOVÁ, Š. 2012. *Analýza: Definice související s ukončením těhotenství*. Demografie. Info [online]. Praha: Demografické informační centrum, © 2004-2011 [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=849&>.
- DEL BOCA, D., PASQUA, S., PRONZATO, C. 2006. *The Impact of Institutions on Motherhood and Work*. ISER Working Paper 2006-55. Colchester: University of Essex. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <https://www.iser.essex.ac.uk/files/iser_working_papers/2006-55.pdf>.
- DUDOVÁ, R., HAŠKOVÁ, H. 2010. *Diskurzy, instituce a praxe péče o děti do tří let ve francouzsko-české komparativní perspektivě*. Gender, rovné příležitosti, výzkum. 2010. roč. 11, č. 2, s. 36-47. ISSN: 1213-0028.
- EUROPEAN COMMISSION. 2013. *Barcelona objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. ISBN 978-92-79-29898-1.
- FIALOVÁ, L., ed. 2007. *Populační vývoj České republiky 2001-2006*. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, 2007. 114 s. ISBN 978-80-86561-77-6.

- FENT, T., DIAZ, B. A., PRSKAWETZ, A. 2013. *Family policies in the context of low fertility and social structure*. Demographic Research. č. 29, článek 37, s. 963-998. ISSN: 1435-9871.
- HAŠKOVÁ, H., SAXONBERG, S., MUDRÁK, J. 2012. *Péče o nejmenší: boření mýtů*. Praha: Sociologické nakladatelství v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR, 2012. 199 s. ISBN 978-80-7419-114-5.
- HOEM, J. M. 2005. *Why does Sweden have such high fertility?* Demographic Research. č. 13, článek 22, s. 559-572. ISSN: 1435-9871.
- HULÍK, V., ŠÍDLO L., TESÁRKOVÁ, K. 2008. *Míra účasti na předškolním vzdělávání a faktory ovlivňující její regionální diferenciaci*. Studia paedagogica. roč. 13, č. 1, s. 13-34. ISSN: 1803-7437.
- JIŘIČKA, J. 2014. *Jesle zůstaly ve vzduchoprázdnu. Na část dohlíží ministerstvo průmyslu*. iDNES.cz [online]. Praha: MAFRA, a.s.[cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <http://zpravy.idnes.cz/jesle-nemaji-jasne-postaveni-di2-domaci.aspx?c=A140127_081721_domaci_jj>.
- KALIBOVÁ, K. 2006. *Úvod do demografie*. 5. dotisk. Praha: Karolinum, 2006. 52s. ISBN 80-246-0222-9.
- KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z., VODÁKOVÁ, A. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 226-236 s. ISBN 978-80-7419-012-4.
- KOCOURKOVÁ, J. 2009. Mít či nemít děti? In: KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z., VODÁKOVÁ, A. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 226-236 s. ISBN 978-80-7419-012-4.
- KOHLER, H. P., BILLARI, F. C., ORTEGA J. A. 2002. *The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s*. Population and Development Review. 2002. roč. 28, č. 4, s. 641-680. ISSN: 1728-4457.
- KŘÍŽKOVÁ, A. 2006. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. 105 s. ISBN 80-7330-112-1.
- KŘÍŽKOVÁ, A., DUDOVÁ, R., HAŠKOVÁ, H., MAŘÍKOVÁ, H., UHDE, Z. 2008. *Práce a péče: proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. 162 s. ISBN 978-80-86429-94-6.
- KUCHAŘOVÁ, V., SVOBODOVÁ, K. 2006. *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV, 2006. 57 s. ISBN 80-87007-51-4.
- LEŠETICKÁ, Z. *Dostupnost zařízení předškolní péče v ČR*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011. 96 s. Vedoucí diplomové práce Klára Hulíková.
- MCDONALD, P. 2002. *Sustaining Fertility Through Public Policy: The Range of Options*. Population. 2002. roč. 57, č. 3, s. 417-446. ISSN 0032-4663.
- MITCHELL, E., HAMPLOVÁ, D., CHALOUPKOVÁ, J. 2012. *Kdo se postará?: dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012. 135 s. ISBN 978-80-7330-216-0.
- MOŠPANOVÁ, E. 2014. *Nebyly, nejsou, budou? Jak Česko přišlo o školky a co s tím chce dělat*. Respekt. roč. 25, č. 15, s. 26-27. ISSN: 0862-6545.
- MŠMT. 2014b. *Firemní školka – informace* [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/predskolni-vzdelavani/firemni-skolka-informace>>.

- PARASKEWOPOULOS, S. 2009. *Rodičovská péče o děti a politika zaměstnanosti: Kolize nebo komplementarita?* Sborník příspěvků z konference konané v rámci českého předsednictví v Radě EU 5.-6. února 2009 v Kongresovém centru Praha. Praha: MPSV [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/6607/6_Spiridon_Paraskewopoulos_CZ.pdf>.
- SAXONBERG, S., SIROVÁTKA, T. 2007. *Re-familisation of the Czech Family Policy and its Causes*. International Review of Sociology. roč. 17, č. 2, s. 319-341. ISSN: 0390-6701.
- SIROVÁTKA, T., HORA, O. 2008. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice/Brno: Albert, 2008. 328 s. ISBN 978-80-7326-140-5.
- VÚPSV. 2014. *Jesle*. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.vupsv.cz/index.php?p=nursery&site=default>>.
- VÚPS. 2008. *Zmapování dostupnosti a podmínek pobytu dětí v jeslích, mateřských školách, školních družinách a obdobných zařízeních a jiných neinstitucionálních forem péče o děti v ČR včetně identifikace překážek jejich využívání s návrhy možných opatření k jejich rozvoji*. 207s. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7073/pece_o_deti.pdf>.
- ZEMAN, K. 2013. *Human Fertility Database Documentation: Czech Republic*. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.humanfertility.org/Docs/CZE/CZEcom.pdf>>.

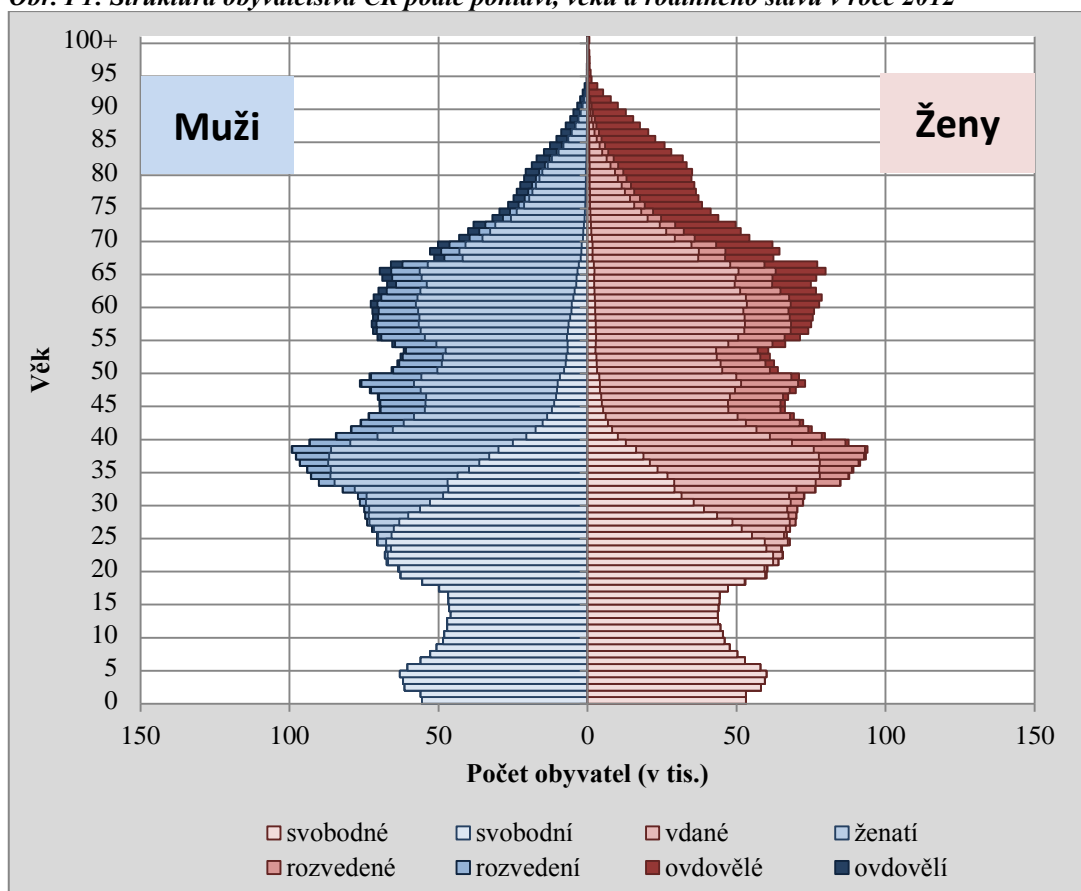
SEZNAM POUŽITÝCH DATOVÝCH ZDROJŮ

- Český statistický úřad. 2005. *Sčítání lidu, domů a bytů 2001 – Pramenné dílo* [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/4132-05>>.
- Český statistický úřad. 2007. *Sčítání lidu, domů a bytů 1991 – Pramenné dílo* [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <http://notes3.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/seznam_tabulek_obyvateľstvo>.
- Český statistický úřad. 2011. *Porodnost a plodnost 2006 až 2010* [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4008-11>>.
- Český statistický úřad. 2013a. Demografická příručka 2012 [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/4032-13>>.
- Český statistický úřad. 2013b. *Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100*. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/4020-13>>.
- Český statistický úřad. 2013c. Pohyb obyvatelstva v České republice 1990-2004, Demografická ročenka České republiky 2005-2012 [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/casova_rada_demografie_2009_1990>.
- Český statistický úřad. 2013d. *Česká republika od roku 1989 v číslech*. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989>.
- Český statistický úřad. 2013e. *Demografická ročenka krajů 1991-2003 a 2003 až 2012* [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/4027-13>>.
- Český statistický úřad. 2013f. *Sčítání lidu, domů a bytů 2011 – Pramenné dílo* [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/24000-13>>.
- HDF. 2014. *Human Fertility Database*. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php>>.
- ISSP Research Group. 2013. *International Social Survey Programme: Family and Changing Gender Roles III - ISSP 2002*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA3880 Data file Version 1.1.0 [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<https://dbk.gesis.org/dbksearch/sdesc2.asp?no=3880>>.
- KUCHAŘOVÁ, V., SVOBODOVÁ, K. 2006. *Síť zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV, 2006. 57 s. ISBN 80-87007-51-4.

- MŠMT. 2014a. *Výkony*, *Databáze MŠMT* [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/folder/1695/>>.
- OECD. 2014. *OECD Family Database*. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.oecd.org/social/soc/oecdfamilydatabase.htm>>.
- SKOVELKET. 2014. *Statistik om förskolan*. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.skolverket.se/statistik-och-utvardering/statistik-i-tabeller/forskola>>.
- Ústav zdravotnických informací a statistiky. 2013. *Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti z let 2003-2012*. [online]. [cit. 2014-05-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.uzis.cz/search/node/%C4%8Cinnost%20kojeneck%C3%BDch%20%C3%BAstav%C5%AF%20a%20d%C4%9Btsk%C3%BDch%20domov%C5%AF%20pro%20d%C4%9Bti%20do%20t%C5%99%C3%AD%20let%20a%20dal%C5%A1%C3%ADch%20za%C5%99%C3%ADzen%C3%AD%20pro%20d%C4%9Bti>>.

Příloha

Obr. P1: Struktura obyvatelstva ČR podle pohlaví, věku a rodinného stavu v roce 2012

Zdroj dat: Demografická ročenka 2012

Tab. P1: Index maskulinity podle věkových skupin, ČR (v %)

	1991	2000	2010
do 15	104,92	105,28	105,40
15-64	99,13	100,29	102,29
65+	60,42	62,54	67,06
celkem	94,32	94,81	96,35

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

Tab. P2: Podíl žen ve věkové skupině 15-49 let podle nejvyššího dosaženého vzdělání, v ČR (v %)

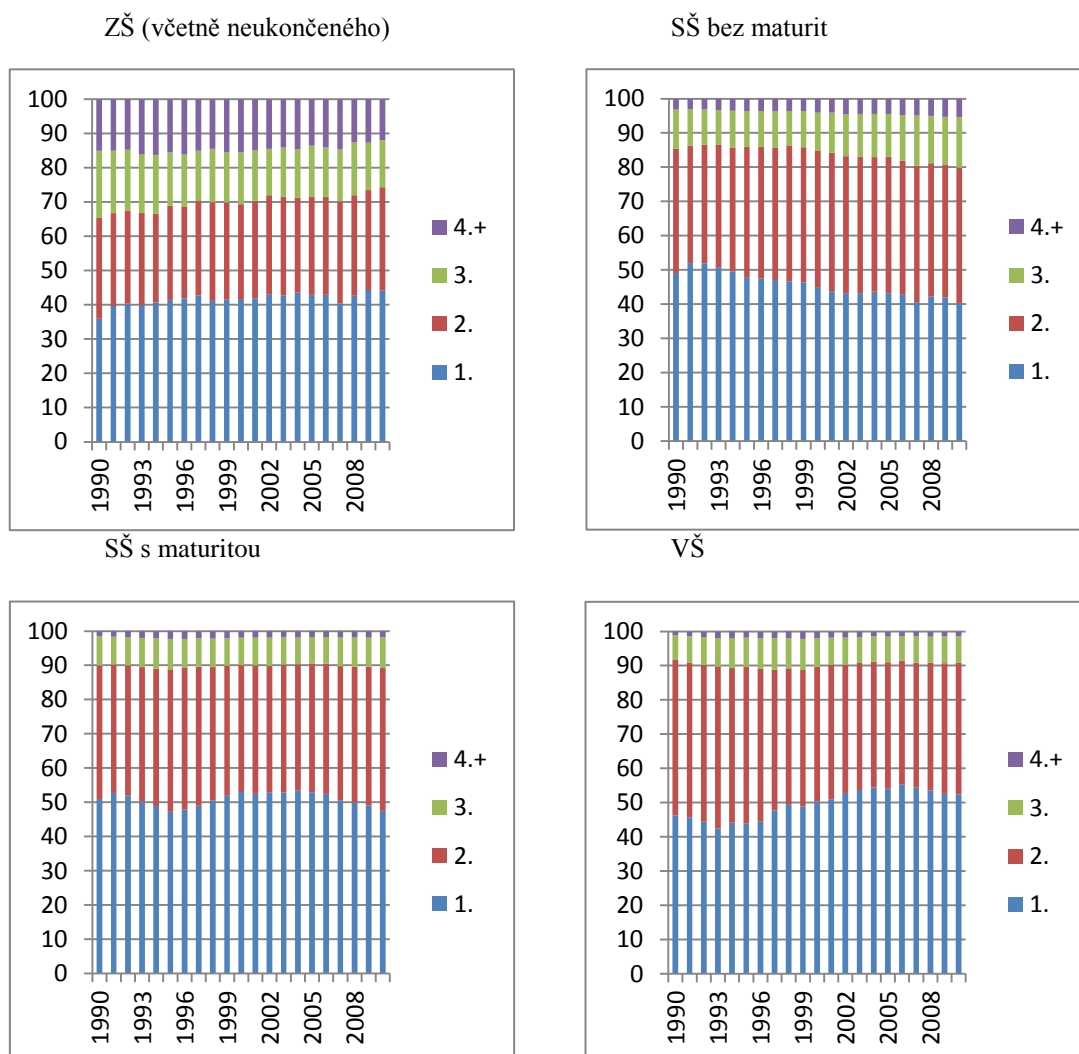
	1991	2001	2011
základní (vč. neukončeného)	28,7	20,8	14,9
střední (bez maturity)	31,6	30,9	23,7
úplné střední (s maturitou)	31,9	36,6	37,9
vyšší odborné	0,1	1,4	2,4
vysokoškolské	6,8	8,7	15,1
osoby bez školního vzdělání	0,3	0,4	0,4
osoby bez údaje o šk. vzděl.	0,7	1,2	5,7
celkem	100	100	100

Zdroj dat: SLDB 1991, 2001, 2011

Tab. P3: Počet živě narozených podle nejvyššího dosaženého vzdělání matky, ČR, 1990-2012

Vzdělání matky	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Základní	17 971	17 305	15 971	15 939	14 463	13 463	12 539	12 148	11 806	11 172	11 190	11 165
Střední bez maturity	50 629	51 493	50 254	51 628	45 918	40 995	37 778	37 482	36 456	35 251	34 209	33 628
Střední s maturitou	50 365	49 418	45 471	43 776	37 484	33 125	31 733	32 538	33 350	34 063	35 741	36 004
Vysokoškolské	11 599	11 138	10 009	9 682	8 714	8 514	8 396	8 489	8 923	8 985	9 770	9 918
Nezjištěno
Celkem	130 564	129 354	121 705	121 025	106 579	96 097	90 446	90 657	90 535	89 471	90 910	90 715
Vzdělání matky	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Základní	11 422	11 348	11 516	11 779	12 318	12 528	12 365	12 538	12 461	11 571	11 739	
Střední bez maturity	33 122	32 222	32 007	32 632	31 603	33 779	32 806	30 482	26 922	23 400	21 927	
Střední s maturitou	37 583	38 791	41 170	43 272	45 635	49 970	52 032	50 371	48 035	43 278	41 578	
Vysokoškolské	10 659	11 324	12 971	14 528	16 275	18 185	21 190	22 917	25 225	26 163	28 888	
Nezjištěno	170	1 177	2 040	4 510	4 261	4 444	
Celkem	92 786	93 685	97 664	102 211	105 831	114 632	119 570	118 348	117 153	108 673	108 576	

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

Obr. P2: Podíl živě narozených podle vzdělání matky a pořadí narozených, ČR, 1990-2010

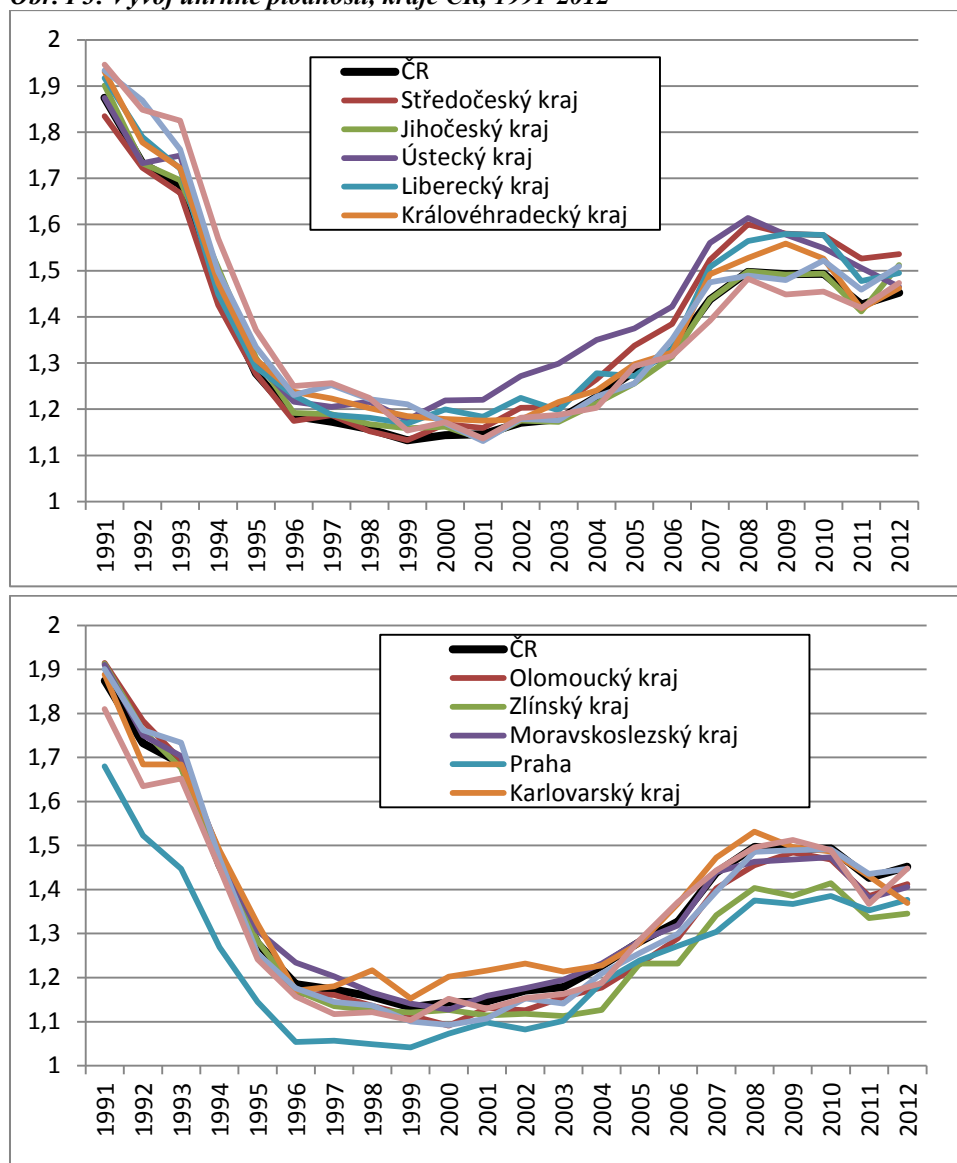
Zdroj dat: Pohyb obyvatelstva 1990-1993, Porodnost a plodnost 2006 až 2010

Tab. P4: Podíly živě narozených dětí dle rodinného stavu matky, ČR, 1992-2012

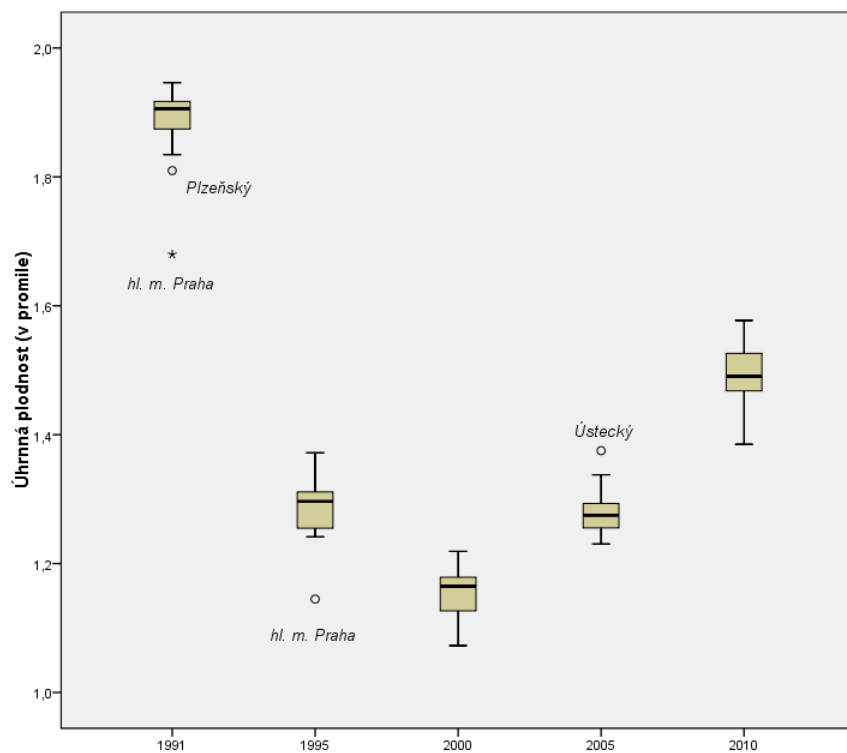
Rodinný stav	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Svobodná	7,76	9,31	10,68	11,35	12,43	13,18	14,22	15,61	16,57	18,03	19,50
Vdaná	89,31	87,34	85,45	84,45	83,10	82,21	80,99	79,41	78,23	76,55	74,72
Rozvedená	2,67	3,08	3,59	3,87	4,17	4,25	4,44	4,67	4,91	5,13	5,48
Ovdovělá	0,26	0,27	0,28	0,34	0,30	0,36	0,35	0,31	0,29	0,29	0,30
Rodinný stav	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Svobodná	22,15	24,01	25,20	26,73	27,94	29,73	32,16	33,74	35,58	37,38	
Vdaná	71,49	69,45	68,29	66,68	65,51	63,65	61,17	59,74	58,20	56,63	
Rozvedená	6,05	6,25	6,22	6,31	6,29	6,37	6,43	6,31	5,99	5,80	
Ovdovělá	0,31	0,29	0,30	0,28	0,26	0,25	0,24	0,21	0,22	0,19	

Zdroj dat: Pohyb obyvatelstva 1990-2004, Demografická ročenka 2005-2012

Obr. P3: Vývoj úhrnné plodnosti, kraje ČR, 1991-2012

Zdroj dat: Demografická ročenka krajů 1991-2003 a 2003 až 2012

Obr. P4: Úhrnná plodnost, kraje ČR, 1991-2010

Zdroj dat: vlastní výpočty